

Ermeni Terörünün 19. Yüzyılda İstanbul'daki Son Hamlesi: 1897 Olayları ve Düşündürdükleri

Kemalettin Kuzucu*

Özet

Ermeni Sorunu'nun İstanbul boyutuyla ilgili çalışmalarda konunun siyasi, hukuki, dinî, ekonomik ve kültürel yönleri geniş biçimde incelenmiştir. Bu araştırmalarda, sorunun eylem safhası genellikle, payitahttaki ilk Ermeni patirtısı olarak kabul edilen 1890 yılındaki Kumkapı gösterisi ile başlatılır; 1895'teki Bâbüâli Yürüyüşü ve 1896'daki Osmanlı Bankası Baskını üzerinde durulur. 1896 tarihi, Büyük Güçler'in Ermeni Sorunu'yla ilgili baskı ve müdahalelerinin kalktığı ve Ermeni olaylarının bütün yurttaki duraklama safhasına girdiği dönemin başlangıcı kabul edilir. Oysa 1897 yılında meydana gelen planlı ve eşzamanlı üç saldırı gözden kaçmıştır. Bu yılın Ağustos ayında, Osmanlı hükümetinin kalbi Bâbüâli'ye, imparatorluğun emisyon kurumu Osmanlı Bankası'na ve Beyoğlu'ndaki Galatasaray Karakolu'na bombalı saldırı düzenlenmiştir. Bunlardan birincisi ölüm ve yaralanmalara yol açarken, diğer ikisi güvenlik güçlerinin müdahalesi sayesinde bedefine ulaşamamıştır. Saldırıları Ermeni Patrikhanesi ve Ermeni cemaati tarafından kınanmıştır. Türk

abali de provokasyona gelmeyip duyarlı davrandığı için hiçbir çatışma yaşanmamıştır. Büyük Güçler'in İstanbul'daki temsilcileri ve Batı basını olayları dikkatle izlemiş, fakat önceki hadiselerde bütün sorumluluğu hükümete yükleyen yaklaşımlarının tersine, saldırganları eleştirmiş ve hükümet ile polisin tutumunu takdir etmişlerdir. Bu makalede, 1897 hadisesine giden süreç kısaca özetlenmiş, saldırıların iç ve dış politik yansımaları tartışılmış ve olayın bundan sonraki gelişmeleri nasıl etkilediği sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Ermeni Terörü, 1897, Bâbüâli, Osmanlı Bankası

Ermeni teröristlerin 26 Ağustos 1896 tarihinde Osmanlı Bankası'na düzenledikleri baskın üzerine galeyana gelen Müslüman halkın sokağa inmesi sonucunda üç gün süreyle çatışma yaşanmış ve her iki toplumdaki çok sayıda insan ölmüştü. Hükümetin kararlı tutumu neticesinde suçluların yakalanıp silah ve mühimmat depolarının ele geçirilmesi, büyük devletlerin baskını eleştirmeleri ya da en azından sessiz kalmaları ve olaylara karışan veya karışmayan hatırı sayılır miktarda Ermeni'nin şehri terk etmesi gibi gelişmeler, İstanbul'da Ermeni terörünün durduğu hissini uyandırmıştı. Bu kanaat, Ermeni Sorunu'nun İstanbul safahatını ele alan araştırmalara da hâkim olmuş, 1905'teki Yıldız suikastına kadar, payitahtın Ermeni terörü açısından sakin bir dönem geçirdiği yargısı oluşmuştur. Hâlbuki İstanbul, 1897 yazında, banka baskınının yıldönümünün birkaç gün öncesinde, amacı, hedefi ve planlanma biçimi bakımından modern terörizm kapsamında değerlendirilebilecek üç saldırıya sahne olmuştur. Bunlardan ikisi girişim aşamasında kalmış olsa da, sergilenen eylemin terör tanımına uygunluğu ve terör unsurlarını içermesi önem taşımaktadır. Konuyla ilgili araştırmaların üzerinde pek fazla durmadığı 1897 saldırıları, kendisinden önceki hadiselerden bağımsız düşünülemediği gibi, sonrasında yaşanan gelişmeler de, Bâbüâli ile bölge üzerinde emelleri bulunan devletlerin iç ve

(*) Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

dış politikalarının değişmesine etki edecek önemdedir. Bu bakımdan 1897 öncesi gelişmelerini kısaca gözden geçirmek ve birkaç tespitte bulunmak faydalı olacaktır.

Diğer bölgelerdekinden farklı olarak, İstanbul'da kamu binalarını ve bir şekilde Avrupa ile ilişkili kurumları hedef alan saldırıların arka planında, Ermeni taleplerinin Osmanlı hükümetine ve Avrupa'ya bildirilmesi amacı yatmaktaydı. Komite üyeleri tarafından da gizlenmeyen bu gerçek, 1895'teki Bâbiâli yürüyüşü hakkında dönemin patriği İzmirliyan'ın Avrupalı gazeteci George Coulis'e verdiği "Biz umutsuz milletlerdeniz. Bütün araçlara müracaat ederek savaşıyoruz. Bu arada bazen suçsuz kimseler de zarar görüyorlarsa da bunun önemi yok!"¹ şeklindeki beyanatında somut olarak karşımıza çıkar. Patrikhanenin olayların tertipçileri arasında yer alması da hiçbir şekilde gizlenmemiştir. Bununla birlikte gösterinin amacına ulaşmaması, sonraki tarihlerde Ermenileri payitahta ve taşrada yeni hadiseler çıkarmaya sevk eder. Yeni bir strateji olarak, kendilerine maddi destekte bulunmayan ve Bâbiâli'yle işbirliği içerisinde olduklarını düşündükleri Ermeni bankerleri ve zenginlerini suikastlarla öldürürler. 1896'da Osmanlı Bankası'nın hedef olarak seçilmiş olması da aynı stratejinin ürünüdür. Bunun neticesinde güvenlik kaygısı taşıyan birçok Ermeni, İstanbul'dan ayrılarak Amerika'ya ve Avrupa ülkelerine göç etmiştir.

Osmanlı Bankası'nın hedef seçilmesinin altında yatan neden, burasının imparatorluğun emisyon kurumu ve Türkiye'deki yabancı mali çıkarların öncüsü konumundaki bir kuruluşu olmasıydı. Ermeniler buraya saldırmakla, Batı'da, amaçlarından yana heyecan dalgası uyandırmayı umut ediyorlardı.² Bâbiâli binası ise, Osmanlı bürokrasisinin can damarlarının bağlı olduğu imparatorluğun kalbi konumundaydı. Avrupa devletleri ve Rusya, İstanbul'daki elçi, diplomat ve basın mensupları aracılığıyla gözünü Bâbiâli'den ayırmıyordu. Burada vuku bulacak bir hadise de aynı etkide ses getirecekti. Ancak

Batı'nın banka baskısıyla ilgili tepkisi Ermenilerin beklentisine cevap verecek biçimde tezahür etmemiştir. Her şeyden önce ihtilalcilik ve anarşizm, büyük devletlerin de duyduğu ortak bir korku idi. Öbür taraftan, seçilen hedeflerin niteliği Batı'yı rahatsız etmiştir. Bir polis karakoluna, hatta Bâbiâli'ye saldırılması veya binalarının havaya uçurulması, onlara Osmanlı Bankası'na karşı girişilecek herhangi bir eylem kadar tehlikeli görünmüyordu. Zira Osmanlı Bankası nihayetinde bir Batı kurumuydu ve zulme karşı girişilmiş bir ihtilal adına da olsa bu kuruma zarar vermek centilmence bir hareket değildi. Bu görüşlerin sahibi Eldem'e göre, binayı havaya uçurma tehdidi, kurumu Osmanlı hükümetinin, özellikle de Abdülhamid rejiminin bir uzantısı haline getirerek Osmanlı çıkarlarıyla özdeşleştirmekte idi. Kurumu Osmanlı ve Abdülhamid karşıtı eylemciliğin simgesi haline getiren bu hareket tarzı, bankanın İstanbul şubesinin 1897'de, Selanik şubesinin de 1903'te hedef olarak seçilmesiyle sonuçlanacaktır.³ Komitecilere duyulan öfke veya daha hafif ifadeyle sitemin ürünü olarak Avrupa'nın en muteber gazete ve dergileri haftalarca, banka baskınına yakışsız bulup telin eden makale ve yorumlara yer vermişlerdir. Örneğin, *Journal des Débats* adlı Fransız gazetesinin, yüzlerce yıldır Devlet-i Aliyye çatısı altında güven içerisinde yaşayan Ermenilerin, dünyanın her tarafında lanetlenecek cinayetler işlediğini belirttiikten sonra, hükümetin aldığı tedbirleri memnuniyet verici olarak nitelemesi oldukça anlamlıydı.⁴ Ermeni Sorunu'yla somut bir bağı bulunmayan Belçika'da yayımlanan *Independence Belge*'in yorumu da bu paraleldeydi.⁵ Fransızca *Tan* gazetesi ise, olaylar esnasında Kadıköy'deki Müslüman ahalinin

(1) Esat Uras, *Tarichte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 478.

(2) André Autheman, *Bank-ı Osmanî-i Şahane*, çev. Ali Bertkay, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 150.

(3) Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Bertkay, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1999, s. 236-237.

(4) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5416-316, 6 Rebiulâhîr 1316/15 Eylül 1896.

(5) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5419-319, 9 Rebiulâhîr 1316/18 Eylül 1896.

Ermeni komşularına gösterdikleri hamiyeti ön plana çıkarmıştır.⁶ Ahmed Midhat Efendi, Avrupa'nın tavrını ve basındaki üslup değişikliğini "hakikatin yücelmesi" olarak değerlendirmiş ve ABD ve Rusya gazetelerinde bu minvalde yayımlanan yorumları aktarmıştır. Rus *Grazhdanin* gazetesi sahibi Prens Mestchérsky, Ermeni birinden aldığı bir mektupla ilgili mütalaasında şu düşünceye yer vermiştir: "Zeki Ermeni, Avrupa'nın burnuna kendi mamulâtından bir gözlük takıp Ermeni Meselesi tesmiye eylediği şeye Avrupa'yı o gözlük aşırı baktırmak istediği gibi bu gözlüğü Rusya'nın da burnuna takıp meseleye öyle baktırmak istiyor. Fakat bunu arzudan evvel Rusların abmakçasına saf-derûn bir mutaassıb millet olmasını arzu etmesi lâzımdır." Mestchérsky'ye göre ihtilalci Ermeniler, İngiltere'nin siyasi oyuncuğu haline gelmişlerdir. İngiltere ile Rusya arasındaki siyasal çekişmeye dikkat çeken Ahmed Midhat ise, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasının sadece Rusya'nın değil, bütün Avrupa'nın çıkarları için tek seçenek olduğu üzerinde durmuştur.⁷ Taşnakların aleyhinde, Batı basınında yayımlanan yazı ve yorumları her gün okuyucusuna aktarmayı vazife edinen *Tercümân-ı Hakikât*'in bu dönemde çıkan sayıları Ermeni meselesi araştırmaları için tetkike değer niteliktedir. Esasında, vatandaşlık bileşenlerini canlı tutmak isteyen bu bilinci tüm basın çevrelerinde görmek mümkündür.

Bilindiği gibi Abdülhamid, uzak vilayetlerdeki olaylarla İstanbul'dakileri birbirinden farklı tutmuş, büyük devletlerin elçi ve gazetecilerinin eline argüman verilmemesi için asayişin kan dökmeden sağlanmasına gayret etmiştir. Sadrazam Said Paşa, 1895 olayları sırasında askerî tedbirleri savunduğu için makamını kaybederken, saldırılara karşı konulması sırasında kan akması önlenememiş; komiteci zannedilerek yakalanan birçok Müslüman, Ermeni olmadığını ispatlamak için büyük çaba sarf etmişti.⁸ Fakat yine de, Avrupa'ya muhtıralar yağdıran komitelerin 1895-1896 krizinde on binlerce Ermeni'nin kurban edildiğinden bahsetmeleri üzerine Abdülhamid, Avrupa basınına, -başlangıçta

İngiliz parlamentosunda zikredilmiş olan "kızıl sultan" deyimini kendisi için vurgulu biçimde kullanmasından kurtulamamıştır.⁹

Hınçakların, Avrupa'nın Bâbiâli üzerinde baskı kurması için başvurdukları taktığın ürünü olan, fakat masum insanların ölmesinden başka bir işe yaramayan 1895-1896 olaylarının önemli sonuçlarından birisi Ermeni ulusalcılığının zayıflamasıdır. Ağır eleştirilere uğrayan Hınçak örgütü çözülmeye yüz tutarken, devrimci federasyon savunucusu Taşnaklar önem kazanmaya başlamıştır. Ama bunlar da banka baskınında binlerce Ermeni'nin ölmesine sebep oldukları için eleştirilmişlerdir. Taşnakların 1896 sonunda zafer çılgınlıkları atarak sahneledikleri yüzsüzlükleri, başarısızlıklarını gölgeleyememiştir.¹⁰ Öte yandan Batılı güçlerden beklenen destek gelmediği gibi, teröristlerin en büyük hamisi İngiltere dâhil olmak üzere devletler arasında ortak bir tavır geliştiremediklerinden söz verdikleri yardımları yapamamışlardır. Ermeniler lehinde hazırlanan ve Sultan Abdülhamid'in genel hatlarıyla kabul ettiği çerçeveye de uygun olan Şubat 1897 tarihli reform programı ise Girit meselesinden dolayı çıkan Osmanlı-Yunan Harbi yüzünden Bâbiâli'ye sunulmadığı için, son ciddi girişim olarak kalmıştır. Bir başka deyişle Ermeni Sorunu uluslararası diplomasının gündeminden geçici olarak uzaklaşmıştır.¹¹

(6) "Tan gazetesi vukuât-ı müessife-i abire bakında yazmış olduğu bir fıkra da esnâ-yı hadîsede abali-i İslâmiyye canibinden Ermeni milletine mensup abali-i sâkine hakkında ibrâz eyledikleri muamelât-ı muâvenet-i bamiyet-kârîden babs ile alelbusus Kadıköy ve civarında mubill-i asayiş hiçbir hâl ve bareket vukuâtına meydan verilmemek üzere ittihâz buyrulmuş olan tedâbir-i müessire-i inzibâtıyye ile abali-i İslâmiyye'nin en küçük bir ferdine varıncaya kadar Ermenilerden iş ve gücüyle meşgul olanlar bakında gösterilen muâvenet-i mubafaza-kârânenin bilbassa şâyân-ı takdir ve memnûniyet olduğunu dermeyân eylemiştir" (*Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5418-318, 8 Rebiulâhîr 1316/17 Eylül 1896).

(7) Ahmed Midhat, "Hak Tealli Eder", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5425-326, 16 Rebiulâhîr 1316/25 Eylül 1896.

(8) Süleyman Kâni İrtem, *Ermeni Meselesinin İcyüzü*, haz. O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37.

(9) Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1995, I, 375. Abdülhamid için Le Sultan Rouge/Kızıl Sultan deyimini ilk kullanan Fransız tarihçi Albert Vandal, katil sıfatını çok kullanan ise İngiltere Başbakanı Gladstone'dur (Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 183-184).

(10) François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 353.

(11) H. Bayram Soy, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde II. Wilhelm Almanya'sının Ermeni Meselesine Yaklaşımı", *Türk Yurdu*, Sayı 225, Mayıs 2006, s. 85.

Ermenilerin Batı'dan beklentilerinin boşa çıkması, iki aykırı yazarın tespitlerinde anlam bulmaktadır. Gürcü Menşevizminin önemli savunucularından Karibi, görevleri Türk-Ermeni çatışması çıkarmak olan Taşnak teröristlerin Osmanlı Bankası eylemiyle, Avrupa kamuoyunun dikkatini Ermeni meselesine çevirmek olan amaçlarına ulaştıklarını ve görevlerini tamamladıktan sonra ortadan kaybolduklarını belirtir. Bu noktada, Ermeni devlet adamı Boryan'ın "kamuoyu" tanımı önem kazanmaktadır. Ona göre kamuoyu, Avrupalı hâkim sınıfların temsilcileri, yani satılmış gazeteciler, bulvar yazarları, siyasal maceracılar ve çıkarlarını Yunan ve İngiliz emelleriyle birleştirmiş kimselerdi.¹² Bunlardan çıkan sonuç, vazifelendirilmiş gruplar dışındaki kesimin, Batı desteği konusunda sonu hüsrarla bitecek bir beklenti içerisine girmiş olmaları, daha açık ifadeyle kandırılmış bulunmalarındır.

4 Hazırlık Aşamasında Komite ve Hükümet Cephelerindeki Durum

Başarısız 1896 baskını komiteleri fikrî ayrılığa ve iç çekişmeye sevk etmiş olmakla birlikte, Taşnaklar isyan düşüncesini yaşatmaya ve İstanbul için yeni saldırı tehditleri savurmaya devam ettiler. Avrupa'daki komite temsilcileri, İstanbul'daki üyelerini istedikleri eylemleri düzenleme konusunda serbest bırakmışlardı. Derhal işe koyulan komiteciler İstanbul'a silah nakletmeye, bazı silahları da İstanbul'da üretmeye başladılar, Türklerin mabetlere dokunmayacaklarını bildikleri için kiliseleri cephaneliğe dönüştürdüler.¹³ Eylül'den itibaren başlayan hazırlıklar, bir ay önceki banka baskınının başarısızlığına rağmen, amaçlarını kesintiye uğratmak istemediklerinin deliliydi. Hazırlık faaliyetlerini uzun uzun anlatan dönemin Zaptiye Nâzırı Hüseyin Nâzım Paşa, Sadaret'e sunduğu tezkerelerde, bazı fabrika, dükkân ve evler ile Hasköy, Gedik Paşa ve Üsküdar kiliselerinde yapılan aramalarda bomba ve patlayıcı maddeler ele geçirildiğini; Batum'dan gelmekte olan

kadın teröristlerin sandık ve bohçalar içerisinde dinamit taşıdıklarını, bir ay içerisinde İstanbul'da büyük bir olay meydana getirmek amacıyla Rusya'dan kırk teröristin yola çıktığını, Rusya elçiliği görevlilerinin komitecileri himaye ettiklerini haber vermiş ve "*Bâbîâlî'ce bir tedbir-i ciddî ittihaz edilmedikçe*" polisiye önlemlerin yetersiz kalacağını belirtmiştir.¹⁴ Gaz tenekeleri içerisine yerleştirilen patlayıcıların, zeytinyağı fiçilerine gizlenerek Kıbrıs yoluyla İstanbul'a sevk edildiğini belirten Nâzım Paşa, bunların payitahta ve taşraya dağıtılmasının engellenmesi için de Rüşumat Emaneti'nin dikkatini çekmiştir.¹⁵ Polis takibatıyla ele geçirilen silah ve dokümanlar ayrıntılı özellikleriyle dönemin gazetelerinde liste halinde yayımlanırken,¹⁶ Ermeni terörizminin şiddet ve vahşet yönünü dünya kamuoyuna göstermek amacıyla Tophane'de kiralanmış bir dairede sergilenmiştir. Yerli ve yabancı devlet adamlarından gazetecilere kadar her gün ziyaretçi akınına uğrayan sergi için Fransızca ve Almanca bilen tercümanlar da tutulmuştu. Serginin ilk gün ziyaretçilerinden Ahmed Midhat Efendi, Osmanlı diplomasisi açısından teşhir kararının isabetine dikkat çekerken, tercümanların kıyafetleri ve nezaketlerinden ötürü büyülediğini de gizlememiştir.¹⁷

İstanbul'da, yeni olaylar çıkarılacağı yönündeki fısıltılar kulaktan kulağa dolaşmaktaydı. Bu rivayetlerin, ele geçirdiği birtakım evrak üzerindeki rakam ve şifreleri yanlış yorumlayan emniyet yetkilileri tarafından çıkarıldığı ihtimali üzerinde duran Louis Rambert, asayiş yönünden bir sıkıntı bulunmadığını belirtmekle birlikte; Ermeni konusuyla ilgili hareketliliğin dinmek bilme-

- (12) Mehmet Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48.
- (13) Nurettin Birol, *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcratları (1827-1901)*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s. 298.
- (14) Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, BDAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, II, 371-373; N. Birol, Halil Rifat Paşa, s. 298.
- (15) Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, II, 376.
- (16) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5423-323; nr. 5424-325; 5425-326, 12-16 Rebiulâhîr 1314/22-25 Eylül 1896. Karşılaştırmak için bkz. Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, II, 394-401.
- (17) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5423-323, 12 Rebiulâhîr 1314/22 Eylül 1896.

diğini, birçok ecnebinin ya şehri terk ettiğini ya da en azından ailelerini gönderdiğini yazmaktaydı.¹⁸ Ermenilere ait binalarda yapılan aramalarda ele geçen patlayıcılar, silahlar, gazete, kitap, broşür gibi propaganda yayınları, harita, plan ve fotoğraf gibi evrak ve ayrıca matbaa ve baskı aletlerinin önceki hadiselerde kullanılmak için hazır edilmiş olabileceği akla gelse de, banka baskınından sonraki derin operasyon bilindiği halde imha edilmemiş olması, bunların geleceğe dönük planlarda kullanılabilmesi hissini güçlendirmekteydi.

Bâbiâli bu sırada, bir yandan arama ve baskınlarla uğraşırken, bir yandan da dış ülkelerden Türkiye'ye girmek isteyen isyancıları engellemek için tedbirler almaktaydı. Ciddi bir çaresizlik içerisinde bulunan ihtilalciler, Batılı güçlerin desteğinin devam etmesi için onların büyükelçiliklerine tehdit mektupları göndermeye başladılar. Büyükelçilerin Saray'la işbirliği yaparak, Ermenileri ölümden kurtarmak bahanesiyle, onların İstanbul'dan sürülmelerine yardımcı olduklarını iddia eden ihtilalciler, Ermeni Sorunu'nun Avrupa barışı uğruna feda edilebileceğini anlamışlardı. Nihayet sürgünler ve hapis cezaları bitmez ve reformlar gerektiği gibi uygulanmazsa, kendilerini çevrelerinde bulunanlarla birlikte felakete sürüklemeye kararlı olduklarını, gerçekleştirecekleri bir üçüncü ama sonuncu olmayan saldırıdan doğacak felaketten, dünya kamuoyu önünde büyükelçileri sorumlu tutacaklarını öne sürdüler. Komitecilerin gizli toplandırmaları, yurtdışındakilerle mektuplaşmaları ve silah ve cephane yığımlarından dolayı bazı büyükelçiler kaygıya kapılmışlardı. Tehditleri ciddiye alan büyükelçiler, hükümetten kamu güvenliğinin sağlanması için önlem almasını istediler. Nitekim Eylül ortalarında Türk basınında yayımlanan resmî bir bildiriye, düzenin korunması için padişahın gereken bütün önlemleri aldığı ve elinde silahla yakalanan herkesin sert biçimde cezalandırılacağı ilan edildi.¹⁹ Meclis-i Vükelâ kararıyla yayımlanan "Talimât-ı Resmîyye"de, ahalinin telaşlanmasını ve esnafın dükkânını

kapatmasını gerektirecek bir durum bulunmadığı, herkesin müsterih olarak gündelik yaşantısını sürdürebileceği bildirildi.²⁰

Sultan Abdülhamid ise Ermeni tebaaya güven aşılacak ve sadakatlerini yeniden tesis etmek arzusuyla, bazı ödünler de vererek onlarla anlaşma yoluna gitti. Ermenilerin sadakat ve bağlılık belgesi sunmaları üzerine padişah da onlar için bazı ihsanlarda bulundu. Hükümet büyük devletler nezdinde bazı girişimlerde bulundu. Daha önce yapmış olduğu ricayı yenileyerek, ülkelerinde bulunan Ermeni tahrikçilerin sınır dışı edilmelerini ve işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılmalarını istedi. Diğer yandan Türk basını da asilere karşı, halkın endişe ve duygularını yansıtan bir girişim başlattı. 8 Ekim tarihli gazeteler, asi Ermenilerin işlemiş oldukları suçların dünya kamuoyunda nefret uyandırdığını, bu çılgınca düşleri Ermenilerin bile kınadığını, Ermeni basınının masum Ermenilerin ülkelerini terk etmemeleri konusunda onları uyardığını yazıyordu. Ancak Ermeniler göç etmeyi sürdürüyorlardı ve bu durum Bâbiâli'yi epey kaygılandırıyorlardı.²¹

Ekim ayının sonlarında birkaç komite üyesi, üzerlerinde Frenk ve dilenci kıyafeti bulunduğu halde Samatya'daki bazı Ermeni evlerini dolaşarak, komitenin sekiz-on gün içerisinde İstanbul'da yeni bir ihtilal teşebbüsü için karar aldığını, kadın ve çocukların zarar görmemesi için evlerini tahliye edip başka yerlere sığınmalarını söylediler. Kayzak örgütüne mensup yaklaşık yüz anarşistin Beyoğlu ve Galata'da ecnebi kıyafetleriyle dolaşarak, yine ihtilal planından ötürü Ermenileri göçe teşvik etmek için çalışacakları ihbarı alındı. Ermeni Patriği kaymakamının suikastla öldürülüp arkasından şehir geneline yayılacak olaylar çıkarılacağı öğrenildi.²² Bütün ihbarla-

(18) Lui Ramber, *Gizli Notlar*, çev. Mehmed Gayur, haz. Ö. H. Özalp, Özgü Yayınları, İstanbul, 2011, s. 57.

(19) Salâhi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri: Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, çev. A. Birerdinç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 268-269.

(20) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5417-317, 7 Rebiulâhîr 1316/16 Eylül 1896.

(21) S. R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, s. 273-274.

(22) Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, II, 440-445.

rı değerlendiren hükümet önlemleri arttırdı; yakalananlar yargıya sevk edildiler. Bazı küçük hadiseler dışında toplumsal nitelikli olay meydana gelmedi, ama şüphe ve ihbarlardan dolayı yapılan baskınlar ve sorgulamalar yıl boyu sürüp gitti.

19 Nisan 1897'de Türk-Yunan Savaşı'nın başlaması Ermeni ihtilalcileri cesaretlendirdi. Erzurum'da hareketlilik başlamış, Ağustos'un başlarında İran'dan sızan birkaç bin Ermeni Türkiye topraklarına girerek Mezriki aşiretine mensup 200 kişiyi katletmişlerdi. İstanbul'da ise, ihtilalciler, hükümete baş eğdiği gerekçesiyle yeni patriği tehdit etmişlerdi. Bu sırada Van bölgesinde çıkan kargaşa, Ermeni olaylarının yeniden şiddetleneceği şeklinde yorumlandı ve endişe yarattı.²³

Saldırıların Tahlili, İç ve Dış Tepkiler

Arşiv belgeleri ile gazete haberlerinin yeterince açıklayıcı ve doyurucu bilgiler sunduğu hadise 18 Ağustos 1897 Çarşamba günü meydana geldi. Saat üç-üç buçuk sıralarında bomba ile üç hedef vurulmak istendi. Bunlardan birisi kısmen başarıya ulaşırken, ikisi girişim aşamasında kaldı. Bâbiâli'de patlayan bomba nedeniyle bir kişi ölürken, altı kişi yaralandı. Binada maddi hasar meydana geldi. İkinci bomba Beyoğlu Mutasarrıflığı yakınındaki Galatasaray Karakolu'nun önünde patlatılmak istenmiş, ancak Karabet adlı terörist bunu başaramayınca olay yerinden firar etmek isterken yakalanmıştır. Üçüncü bombanın hedefi ise Osmanlı Bankası'ydı. Terörist Boğos, yanında taşıdığı dinamit paketini elindeki yaprak sigarasıyla yakmaya çalışmış, fakat buna muvaffak olamadan bankanın muhafızları tarafından derdest edilmiştir.

Olay anı ile akabinde yaşananlar İstanbul basınında "Tebliğât-ı Resmîye" başlığı altında şu şekilde duyuruldu: "*Dünkü Çarşamba günü saat sekiz raddelerinde Bâbiâli'nin alt katında vâki teşrifat kalemi önündeki aralık mahallinde dinamit memlû bir humbara patla-*

arak oraların bazı cibetlerini rahmedâr eylemiş ve bunun tesiriyle dört odacı mecrûb olup birisi de aldığı cerîhadan vefat etmiş ve yine vakt-i mezkûrda Beyoğlu'nda mutasarrıfiyet dairesi önünde bir humbara atılmış ise de ateş almanmış ve bunların mütecâsirleri olan iki Ermeni sâye-i kudret-vâye-i hazret-i padişâhîde derhal derdest olunmuştur. Yine aynı vakitte Galata'da Bank-ı Osmânî derûnunda elinde bir paket içinde dört fitilli bir dinamit humbarası olduğu ve ateşlemek üzere bulunduğu halde kezâlik bir Ermeni derdest olunup üçü de taht-i istintak ve isticvâba alınmış ve tabkikât-ı mukteziyye icrâ olunmakta bulunmuş olduğundan tebeyyün edecek hale göre merkûmlar haklarında mücazât-ı kanuniyye icrâsı mukadder olmakla ve sâye-i emniyet-vâye-i hazret-i padişâhîde ittihâz kılınan tedâbir semeresiyle her tarafça asayiş ve inzibat mükemmelen cârî bulunmakla ilân-ı keyfiyete ibtidâr olunur."²⁴

Gazetelerin ilk gün haberleri sadece resmî tebliği yayımlamakla yetinirken, *Malumat* gazetesi tebligatın devamındaki değerlendirmesinde, birtakım kötü emel sahiplerinin arada sırada bu tür fiillere kalkışmalarının her memlekette görülebildiğini, fakat bunların toplumun nefretini kazanmaktan öte bir şey elde edemediklerini belirtmiştir. Saldırılarını soğukkanlılıkla takip edip faileri başarıyla etkisiz hale getiren güvenlik güçlerinin olayların şehir geneline yayılmasını önlemek için yürüttüğü hareket tarzından sitayişle bahseden gazete, "*böyle bir vaka meydana gelmemiş gibi muhâfaza-yı sükûn ve itidâl*"i tercih eden İstanbul halkına da teşekkür etmiştir.²⁵ Tebligat metni olayın ertesi gününde Alberti tarafından Viyana, Berlin ve Roma gibi Avrupa merkezlerine bildirilmiştir.²⁶ Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa da aynı gün Vilayât-ı Sitte ile Ankara, Halep ve Trabzon valilerini telgrafla bilgilendirmiş, sekiz-dokuz teröristin mahkemeye sevk edildiğini belirterek, huzur or-

(23) S. R. Sonyel, Osmanlı Ermenileri, s. 290-291.

(24) İkdâm, nr. 1109, 19 Rebiülevvel 1315/19 Ağustos 1897; *Ter-cümân-ı Hakikat*, nr. 5855-655, 20 Rebiülevvel 1315/19 Ağustos 1897; *Servet-i Fünûn (Tevcihât ve Havâdis Kısmı)*, nr. 337, 14 Ağustos 1313, s. 195.

(25) *Malumât*, nr. 78, 20 Rebiülevvel 1315.

(26) BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/175.

tamının muhafazası için onları daha dikkatli davranmaya davet etmişti. Memduh Paşa, canilerin kısa sürede yakalanmasının ve olayın büyümesine fırsat verilmeden yatırılmış olmasının Avrupa kamuoyunda Devlet-i Aliyye lehine müspet yankı meydana getirdiğini de eklemiştir.²⁷

Uluslararası ajansların İstanbul muhabirlerinin, merkezlerine gönderdikleri telgraflardaki bilgiler, Osmanlı resmî kayıtlarıyla paralellik göstermektedir. Bu durum şu açıdan önemlidir ki, bu tarihte telgraf ajanslarının ve gazetelerin muhabirleri tarafından yazılan telgraflar, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Paul Cambon'un (1891-1898) onayından geçtikten sonra gönderilmekteydi. Özellikle *Havas* ve *Reuter* ajansları için izlenen bu yol, Avrupa basınında Osmanlı Devleti aleyhinde çıkan yazıların nasıl temin edildiği hakkında da fikir vermektedir.²⁸ Olay anından itibaren gelişmeleri sıcaklığı sıcaklığına anlatan telgraflar, ham haberleri içerdiği için, yazarların da ifade ettikleri gibi, bölge, bina ve sanık adlarıyla ilgili küçük birkaç bilgi hatası taşımakla birlikte, hadiseleri saat saat izlememize imkân sağlamaktadır. Oldukça yalın ve akıcı bir dille yazılan telgraflardan birkaçı özgün dili muhafaza edilerek aşağıda sunulmuştur:

“Öğleden sonra Ermeni anarşistleri Bâbiâli'de humbara atıp bazı hasar-ı maddîyi ve üç kişinin vefat ve yaralanmasını *mücib* oldu. Galata ve Beyoğlu'nda dahi diğer sâ-i kasda bulunmuşlar ise de bir netice hâsıl etmemişlerdir. Câniler polis tarafından tevkîf olundu.”²⁹

“Bugün saat üçte bazı bedhâb eşhâs Bâbiâli ve Galata Sarayı üzerine humbaralar atıldılar. Osmanlı Bankası'nda dahi humbarayı hâmil olan şahıs atmazdan evvel hükümetin basireti sâyesinde *abz u girift* olundu. Ermeni mütecâsîrleri tevkîf olundu. Her tarafta *asayiş hüküm-fermâdır*.”³⁰

“Bir Ermeni tarafından Bâbiâli'de humbara atılıp hasarı *mücib* oldu. Bir diğer Ermeni dahi Galata Sarayı önünde humbara atmış ise de patlamamıştır. Dinamitle Osmanlı Banka-

sı'na girerken tevkîf olunan şahıs gibi onların ikisi de tevkîf olundular. Bundan dolayı vuku bulan beyecan polis tarafından bertaraf edilmiştir.”³¹

“Bugün öğleden sonra saat üçte Sadaret dairesinin altında bulunan havlusunda humbara patlayarak bir şahsın itlâfına ve çokların cerihadâr olmasına bazı hasarâta sebep olmuştur. Eşhâs-ı müteaddide tevkîf olunmuştur. Sanki aynı zamanda bir şahıs madde-i nâriyyeyi muhtevi bir paketi hâmil olarak Galata'daki Osmanlı Bankası'na girmiş ve pakete ateş vermek istediği vakit derdest edilmiştir. İsmi Karabet ve Ermeni olduğu maznûn bulunan işbu şahıs üç günden evvel Rusya'dan geldiğini beyan etmiştir. Beyoğlu'nda Galata Sarayı Karakolhanesi'nde vuku bulan diğer tecrübe aletin patlamamasından muvaffakiyet-pezîr olmamıştır. Ermeni olduğunu beyan eden işbu şahıs dahi tevkîf olunmuştur. Bundan kısmen bir hafv tevellüd etti. Sonra *asayiş takarrür* etti. Derhal polis inzibatın muhafazası için tedâbir-i müessire ittibâz etmiş ve abaliyi dağıtmıştır. İnzibat ihlal olmamıştır.”³²

“Bugün öğleden sonra Beyoğlu mutasarrıflık dairesi önünde bir humbara atılıp ateş almamıştır. Aynı zamanda Galata'da Osmanlı Bankası'nda alafranga elbise giymiş ve dinamiti hâmil iki şahıs tevkîf olunmuştur. Ve yine dinamiti hâmil şahıslar dahi Bâbiâli'ye gidip Sadrazam ve Hariciye Nazırlarının bulunduğu

- (27) “Bâbiâli'de dahi humbara atmak ve Galata cibetinde uygunsuzluk çıkarmak teşebbüsünde bulunmuş olan Ermeni erbâb-ı meşedet-i derdest ile mabkeme-i nizâmiyyeye tevdi olundular. Bunlar sekiz dokuz şahs-ı leîmden ibarettir. Sâye-i kudret-vâye-i hazreti padişâhîde Dersaadet'te ve bilümrün vilâyât-ı şâhânedede emn ü asayiş ber-kemâl bulduğundan sükûn-ı bâzırın bi't-tevfik-i teâlâ ber yerde muhafazasına nihayet derecelerde itina kılınmak vecibeden görünüyor. Canilerin şu suretle hemen *abz u girift*leriyle hükümet-i seniyye canibinden tedâbir-i kavîyye ve serîa bi'l-ittibâz karışıklığa meydan kalmamış olması Avrupa'ca fevkalâde hüsn-i tesir eyledi. Ermeni müfsidleri miyânında bazı serseriler bir cinayet ikâ'ına müteşebbis olsalar bile zabıta ve polis o misillü cinayetleri olduğu yerde bastırarak işi dağıtmaya vermemek matlûb ve mültezem-i âli olmasıyla iktiza edenlere tebligat-ı müessire ifâ buyurulması bâbında” (BOA, DH. TMİK. M, nr. 38/12, lef 5).
- (28) İsmail Mangaltepe-Recep Karacakaya, *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 42.
- (29) Beyoğlu'ndan Paris'teki Agence Nationale'a, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/150.
- (30) Tarabya'dan Almanya'nın Kolonya Beldesinde Dumont'ya, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/137.
- (31) Beyoğlu'ndan Londra'da Havas'a Telgraf, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/158.
- (32) Vrendel'dan Londra'da Reuter'a, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/151.

mahalde humbara atarak pencereler kırılarak cüzi bir hasarı mücib olmuştur. Bu sırada Sadrazam ve Hariciye Nazırları dahi orada hazır bulunuyorlardı. Bundan dolayı birkaç kişinin yaralandıklarını söylüyorlar. İşbu cinayetin Ermeniler tarafından ikâ' edildiği şüphe olunmaktadır. İşbu vaka heyecanı mücib olup mağazalar kapatılmış ise de az bir zaman sonra açılmıştır. Polis ve askerî kolları hemen hüsn-i hizmet ifâ ettiler ve akşamın altısında asayiş tam hükümfermâdır.”³³

“Beyne'n-nâs Galata Sarayı denilen Beyoğlu merkezi polis idaresini ziyaret ettim ve Beyoğlu Mutasarrıfı ile görüştim. Müşârun-ileyb mutasarrıflık dairesini tabrih etmek için erbâb-ı fesâddan birisi tarafından humbara atılıp bir kaza zukur etmediğini ve Ermeni erbâb-ı fesâdı tarafından birisi kaçmaya teşebbüs ederek dört el revolver endah ettikten sonra tevkif olduğunu bana söyledi. İngiliz Sefareti'nin birinci tercümanı Mösyo Block Fransa ve İtalya sefaretleri kâtipleri bu gece şehirde kaldılar. Bu gece şehir rahattır. Tedâbir-i ihtiyâtiyye ittihâz olundu. Gece esnasında karakollar geziyorlar. Asayiş-i umûmî hüküm-fermâdır.”³⁴

“Şimdi İstanbul'dan avdet ettim. Bâbiâli'nin ebniyesini muayene ettim. Büyük memurlarıyla görüştim ve ihtilalciler tarafından mevâdd-ı nâriyye ile ebniyenin hasar olan yerlerini muayene etmeye mezuniyet aldım. Ziyaret ettiğim odalar ikisi hemen harap oldular. Bir Osmanlı bademe katlı ve dört mecrûh vardır. Bir ihtilalci derdest olundu. İstanbul'un etrafında askerî kordon vardır. Hükümet-i seniyyenin daireleri polis müfrezeleri tarafından muhafaza olunmaktadır. Memurîn-i hükümet tarafından olunan tedâbir sâyesinde asayiş ibkâ olup şehir eski haline girmiştir.”³⁵

Yukarıdakilere göre daha net ve ayrıntılı bilgiler içeren ikinci güne ait telgraflardan birkaçı da şöyledir:

“Dün öğleden sonra saat üçte Ermeniler tarafından Bâbiâli'ye karşı bir suikast vuku buldu. Teşrifât Kalemi havlusunda dinamit ile memlû bir humbara atılarak hasarâtı mücib ol-

muştur. Humbaranın parçalarından dört odacı mecrûh olarak bunlardan birisi vefat etmiştir. İşbu suikastı icra eden şahıs derdest olunmuştur. İşbu saatte Beyoğlu'nda Galata Sarayı Mutasarrıfıyet dairesine de bir humbara atılmış fakat patlamamıştır. Humbarayı atan Ermeni firar etmek istemiş ise de polis memurları tarafından takip edilmiş ve bunlara karşı dört el revolver atmış ise de acemiliğinden kendisi yaralanmış ve başka hiç kimseye isabet etmemiştir. Aynı zamanda Osmanlı Bankası'nda elinde bir paket dinamit humbarası bulunan bir Ermeni derdest olunmuştur. İşbu pakete ateş vermeye vakit bulamamıştır. Bu üç Ermeni tabt-i istintaka alınarak Rusya'dan gelmiş olduklarından başka bir şey ikrâr etmiyorlar. Şehirde bir havf peydâ oldu. Mağazalar kapandı, fakat hükümet tarafından ibrâz buyrulan şâyân-ı medh u senâ ikdamât sâyesinde ahali kesb-i itmi'nân eyledi. Bugün asayiş ber-kemâldir.”³⁶

“Şehrin manzarası hiçbir şey vuku bulmamış gibi tamamıyla ber-vech-i mu'tâddır. Hiçbir yerde inzibat ihlal olmadı. Gazetelerdeki tebligât-ı resmîyye vukuâtı nakleder. Ve dinamitle memlû humbaranın Bâbiâli'de patlamasıyla dört odacının cerihadâr bunlardan birisinin aldığı ceriha tesiriyle vefat ettiğini tasdik ediyorlar. Derdest edilen üç Ermeni'nin istintakı devam olunuyor.”³⁷ “Vukuatlardaki üç şahıs Ermenidirler. Bâbiâli'de humbara patlattıran şahıs Kayseriyeli olup humbaranın patlamasından eli mecrûh olmuş ve firar ederken derdest edilmiştir. Şerik-i cürmleri bulunduğu dair henüz malumat almadım. Kemâl-i germî ile polis tarafından tabarrî olunmaktadırlar. Asayiş ber-devâm. Devriyeler sokaklarda devriyelerini icrâ ediyorlar.”³⁸ “Asayiş mükemmelen cereyan ediyor. Herkes ber-vech-i mu'tâd kendi işleriyle meşguldür. Bâbiâli'de patlamış humbaradan

(33) Alberti'den Viyana'da Corboro'ya, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/146.

(34) Faust'tan Londra'da Morning Post'a, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/154.

(35) Faust'tan Morning Post'a BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/153.

(36) Norman'dan Londra'da Horas'a, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/176.

Telgraf metninin devamında Menlik'ten Rus vapuruyla yola çıkan Joseph Hato'nun, Cumartesi günü Şark treniyle gelecek olan Lontiev ile buluşup Padişah'la görüşeceklerinden ve Tophane'deki mükâlemenin Cumartesi günü gerçekleştirileceğinden bahsedilmektedir.

(37) Vrendel'dan Londra'da Reuter'a, BOA, Y. PRK. PT, nr. 16/2.

(38) Tarabya'dan Londra'da Reuter'a, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/72.

mütevellid basarât ebemmiyetlidir. Dün akşam vükelâ Mâbeyn-i Hümayûn'da akd-i ictimâ' etti."³⁹

Muhabir Alberti, Osmanlı Bankası'na saldıran Karabet'in sorgusunda, kendisinin iki gün önce Rusya'dan geldiğini iddia ettiğini, ancak üzerinden çıkan fotoğrafların yalanını ele verdiğini belirtmiştir. Zira fotoğraflar İstanbul'da tab edilmişti ve zamanaşımından dolayı hayli yıpranmış durumdaydı. Bâbiâli'de patlatılan bombanın pencereden atıldığını kaydeden Alberti, saldırılara Jön Türklerin de katıldığı yönündeki söylentileri reddetmiştir.⁴⁰

Birbirleriyle büyük oranda örtüşen ecnebi muhabirlerin bilgileri ile devletin resmî belgelerine bakılırsa, önceki yıllardaki olayların sonucunu acı bir şekilde yaşayan hükümetin aldığı istihbarî ve polisiye tedbirler semeresini vermiş ve 1897 komplosu küçük hasarlarla atlatılmıştır. *Morning Post* gazetesine gönderilen bir telgraftaki beyana göre, yakalanan teröristler sorgularında, maksatlarının karışıklık çıkartarak katliam yapmak olduğunu itiraf etmişlerdir. Teröristlerin yıkıcı emellerine karşılık hükümetin yapıcı tutumu, öte yandan saldırıların akim kalmasında en önemli amil olan Türk ve Ermeni vatandaşların soğukkanlı tavrı, gözünü Devlet-i Aliyye üzerinden ayırmayan yabancı temsilcilerin dikkatinden kaçmamıştır.⁴¹ Autheman ise, İstanbul'dan Fransa'ya gönderilmiş olan ve Paris Ulusal Arşivi'nde bulunan bir belgeye dayanarak verdiği bilgide, Osmanlı Bankası'nı havaya savurmak isteyen genç Ermeni'nin bombanın fitilini ateşlemek üzere iken Arnaut ve Hırvat muhafızlar tarafından yakalandığını ve üzerinde yedi kilogramdan fazla nitrogliserin bulunduğunu belirtir. Yazar, Bâbiâli ve Galatasaray Karakolu saldırılarıyla ilişkisi açısından, bu saldırının daha geniş bir planın parçası olduğu üzerinde durur. Bankaya yönelik saldırının boşa çıkmasını, bir yıl önceki baskın sonrasında alınan önlemlere bağlar. Zira banka, 1896 hadisesinin ardından Ermeni personelini taşraya veya yurt dışına

göndermiş, yetkili makamlarla işbirliği yaparak kendi güvenliğini güçlendirecek çeşitli önlemler almış, muhafız sayısını arttırmıştı.⁴²

İki gün boyunca Avrupa merkezlerine çekilen telgraflarda öne çıkan ortak vurgulardan birisi, asayişin haleldar olmaması ve gündelik etkinliklerin kesintiye uğramamasıdır. Sultan Abdülhamid bunun için yetkili organları ve Patrikhane'yi özellikle uyarılmıştı. Geçen yılki hadisede misillemeye geçerek sokak harbi yaşanmasına neden olan Müslüman ahalinin saldırıya kalkışmaması için Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'nin önlem almalarını sağladı. Padişah ayrıca Ermeni işçilerin kaldıkları han, hamam ve bekâr odalarının takibe alınmasını; odabaşı ve esnaf kethüdalarının bir yandan bu tür yerlerde kalan hamal, rençper ve amelelere sahip çıkmalarını, bir yandan da esnaf faaliyetlerinin aksatılmadan devam ettirilmesini istedi.⁴³ Bu arada Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Paşa da, Patrik Ormanyan, Hariciye Müsteşarı Artin Paşa, Bâbiâli Hukuk Müşaviri Gabriel (Noradunkyan) Efendi ve Şûrâ-yı Devlet üyesi Dilber Efendi gibi Ermeni cemaatinin önde gelen büyükleriyle evinde veya makamında görüşmeler yapmıştı. Said Paşa'yı konağında ziyaret eden Ormanyan eylemleri tasvip etmediğini bildirmişti. Gabriel ve Dilber efendiler ise, Hınçak ve Troşag üyesi saldırganları ayıplamışlar, hükümetin tutumunu yerinde bulduklarını ifade etmişlerdi. Gabriel Efendi teröristlerin yakalanması ve faaliyetlerinin durdurulması konusunda her Ermeni'nin devlete yardımcı olması, kilise ve okullarda

(39) *Vrendel'dan Londra'da Reuter'a*, BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/179. Telgrafta Yunan harbinden sonraki sulh müzakerelerinin devam ettiği de belirtiliyor.

(40) "Osmanlı Bankası'nda bombaya atmak isteyen ve tevkif edilen Ermeni'nin ismi Karabet'tir. Merhum iki gün evvel Rusya'dan geldiğini iddia ediyor. Üzerinde bulunan fotoğraflar eski taribli ve burada çıkarılmıştır. Cânî diğer malumatı vermekten imtinâ' ediyor. Bâbiâli'de patlatılan bombaya pencereden atılmıştır. İşbu suikasta Genç Türkler tarafından dahi iştirak edildiği haberkındaki havâdis yalandır. Üç suikast da Ermeniler tarafından ikâ' edilmiştir" (BOA, Y. PRK. PT, nr. 10/80).

(41) İkdâm, nr. 1118, 28 Rebîulevvel 1315/28 Ağustos 1897; *Malumât*, nr. 87, 28 Rebîulevvel 1315.

(42) Yazar, Galatasaray Karakolu saldırısını gerçekleştiren teröristin, karakolun hemen yakınındaki Osmanlı Bankası muhafızı tarafından yakalandığını ve bu arada muhafızın da yaralandığını belirtir (A. Autheman, *Bank-ı Osmanî-i Şahane*, s. 152).

(43) BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/30.

ayrılıkçı düşünce ve eylemlere yer verilmesi ve para toplamak isteyen komitecilerin devlete bildirilmesi gerektiğini belirtmiş; Patrikhane ve din adamlarının bu doğrultuda vaaz ve nasihatlere ağırlık vermelerinin kendi yararlarına olacağını dile getirmiştir. Gabriel Efendi, Ermeni Sorunu'nun çıkışının sebepleri ile Avrupa'daki komitelerin çökertilmesi için çözüm önerileri içeren ayrıntılı layihayı da Said Paşa'ya sunmuştur.⁴⁴

1896 banka baskınını tasvip etmeyen Batı basınının bu tutumunun 1897 olayları esnasında değişmediği rahatlıkla gözlemlenmektedir. Saldırıları alçaklık olarak niteleyen ve Paris'e gönderilmiş olan bir telgraf Batılı muhabirin eyleme bakışını ve yaklaşımını yansıtmaya bakımından önemlidir. Buna göre saldırılar Osmanlı Bankası baskınının yıldönümüne denk getirilmiştir. Hiç gerek yokken girilen bu hadise, bölgedeki Yahudi, Ermeni ve Rum ahaliyi korku ve heyecana sürüklemiş, işlerinin aksamasına yol açmıştır. Ermeni ileri gelenleri, anarşistlerin bu eylemini şiddetle kınamışlardır. Anarşistlerin bu tutumları devam ederse, kuşkusuz bundan en büyük zararı kendileri ve Ermeni cemaati görecektir.⁴⁵

Bununla birlikte Avrupalı muhabirlerden, şehirde karışıklık çıktığı ve asayiş kalmadığı yönünde provokatif haberler yayanlar da olmuştur. Londra'ya çektiği telgrafta, 20 Ağustos günü Büyükdere'de bir patlama meydana gelmesi üzerine, bunun bir bombalama provası ihtimalinden yola çıkan polisin birkaç Ermeni'yi tutukladığını ve bazı evraklara el koyduğunu ileri süren gazeteci bunlardan birisiydi.⁴⁶ Ancak kurgusal haberler yine yabancı ajans veya gazeteciler tarafından yalanlanmaktaydı. Örneğin *Correspondence Bureau*'nun Avusturya gazetelerine servis ettiği telgraf, bu tür asılsız haberlerin, hadiseden zerre kadar etkilenmemiş olan kamu düzenini bozmak amacıyla uydurulduğu üzerinde durmuştu. *Noye Fraye Press* de polisin tutumundan sitayişle bahsetmişti.⁴⁷

Avrupa'dan gelen telgraflar, "Osmanlı polisi[nin] gösterdiği âsâr-ı dirayet ve ibtimâm-ı mahsus" sayesinde, İstanbul'un büyük bir fa-ciayı savuşturduğu, genel asayişin ve tebaa-yı sâdikanın huzurunun kesintiye uğratılmadığı hususunda ittifak etmişler, bu başarıdan dolayı Batı kamuoyunun Türk hükümetinden övgüyle bahsettiklerini haber vermişlerdi.⁴⁸ İstanbul basını ise, karakola saldırı düzenleyen teröristin yakalanmasını sağlayan Rüstem Çavuş'u alkışlamaktaydı. Rüstem Çavuş, teröristin polisler tarafından kovalandığını görünce yolunu kesip onu yakalamak istemişti. Köşeye sıkışan teröristin tabancayla ateş etmesine aldırmayan Rüstem üzerine atlayarak, kısa bir boğuşmadan sonra kendisinden daha iri cüsseli olan teröristin elinden tabancayı almayı ve kollarını bağlamayı başarmıştır. Sultan Abdülhamid hadiseyi öğrenince Rüstem'e ceyb-i hümayûndan 20 lira verilmesini ve dördüncü mecidi nişaniyle ödüllendirilmesini ister. Şehremaneti ise Rüstem'in rütbesini başçavuşluğa yükseltir.⁴⁹ *Moniteur Oriental* ise, cesur bir kahraman olarak tasvir ettiği polisin, bankanın müdürü tarafından büyük bir

(44) BOA, Y. PRK. ŞD, nr. 2/38. Müspet kişiliği ve karakteriyle öne çıkan Gabriel Efendi devletin önemli kademelerinde görev yaptıktan sonra Hariciye Nazırlığı'na kadar yükselicecek, fakat Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti aleyhinde yer alacak, 1918'deki Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler için Osmanlı'dan toprak talebinde bulunacaktır. Bkz. Ercan Karakoç, "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi", *Uluslararası İlişkiler*, c. 7, Sayı 25, Bahar 2010, s. 157-177.

(45) "Ermeniler tarafından geçen sene atılan humbaraların bugün bemen sene-i devriyesidir. Onlar yeniden hareket-i denâet-kârânelerine başladılar. Akşam saat üçte İstanbul cibetinde bir şiddetli patlama gürültüsü işitildi. Bâbüli'de telgraf merkezinin bulunduğu odanın aşağısında Ermenilerin eliyle dânamit atılıp bütün ebniyeyi deşetli bir kuvvet ile sarstı. Duvarları tabrip ve döşemeleri uçurup tavandan delikler açarak kâğıttan bir kutu gibi çikmiştir. Bu kısmın cümle pencereleri kırılmıştır. Sadaret dairesine giden vâsi koridorun pencereleri dahi cüz'ice zedelenmiştir. Bir kapıcı vefat ve birçok kişiler mecrub oldular. Firar etmekte olan iki Ermeni tevkif olundular. Humbara büyük hacimde ve adi cinsinden olmalarıdır [?]. İş bununla bitmedi. İki diğer vaka da aynı zamanda icra olundu. Osmanlı Bankası'nda içeriye girmeye teşebbüs eden bir şabıs balinden şüpheyi davet edip üzerinde humbaraları hâmil olarak tevkif olundu. Banka derhal kapatıldı. Şimdi. Etrafında kuvvetli bir karakol var' olundu. Beyoğlu'nda büyük bir Ermeni koşarak revolver endabı edip tevkif olundu. Galata'da birçok Yahudi Rum ve Ermeni abalı olup heyecan hâsıl oldu. Fakat bir sebep yok idi. Zira bir sürat-i fevkalâde ile sokaklar polisi askerî karakollarıyla dolup bu vechile hiçbir teblike kalmadı. Ermeni müteberânı anarşist biraderlerinin barekâtını sediden takbîb ediyorlar. İşyle meşgul zevât dabi işbu zubur eden vakaadan dolayı pek ziyade hiddet edip bu hal devam ederse kendilerinin mabv u perişâniyetini mübic olacağı derkârdır." (BOA, Y. PRK. PT, nr. 15/152).

(46) BOA, BEO, nr. 995/74574.

(47) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5865-665, 29 Rebiülevvel 1315/28 Ağustos 1897; *Malumât*, nr. 87, 29 Rebiülevvel 1315.

(48) *İkdâm*, nr. 1112, 22 Rebiülevvel 1315/22 Ağustos 1897.

(49) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5856-656, 21 Rebiülevvel 1315/20 Ağustos 1897.

ödülle mükâfatlandırılacağına kesin gözüyle bakıldığını belirtir.⁵⁰

Saldırılarda sadece Bâbiâli binası zarar görmüştü.⁵¹ Binanın bazı yerlerinde hasar meydana geldiğini bildirmekle yetinen Ali Said'in hatıraları⁵² dışında, kaynaklarda bilgi bulunmazken, arşiv belgeleri can kaybı ve hasar konusunda etraflı ipuçları edinmemizi sağlıyor. Patlama esnasında bir odacı ölürken, bazı çalışanlar ve iş takibi için gelmiş olanlarla birlikte altı kişi yaralanmıştır. Ağır yaralı olan Dâhiliye Nezareti Evrak Kalemi odacısı Musa ile Bâbiâli'nin çöpçü kadrosunda çalışan Mustafa hastanede tedavi altına alınmıştı. Bunlardan Musa'nın sol ayak kemikleri parçalandığı için ayağı topuk üzerinden kesildi. Ancak sağlam kalan tek ayağıyla memuriyete devam edemeyeceğinden kendisine 200 kuruş maluliyet maaşı bağlanıp tekaüde sevk edildi.⁵³ Yine ayağından yaralanan Mustafa dokuz ay süren tedaviye rağmen iyileşemeyince sol ayağı ökçe kısmından kesilmiş, aynı şekilde 100 kuruş maaşla emekli edilmiştir.⁵⁴

Tahrip gücü hayli yüksek olan bombanın deprem etkisi yapması üzerine, binanın sağlamlık ve dayanıklılığını ölçmesi amacıyla Ticaret ve Nafia Nezareti'nden yetkin bir mühendis çağrıldı.⁵⁵ Hükümeti bu karara sevk eden başlıca etken, üç yıl önce birçok kamu binası gibi Bâbiâli'de de ciddi hasar meydana getiren deprem korkusuydu. Nezaret Sermühendisi Frankiya Efendi'nin hazırladığı 25 Ağustos tarihli rapora göre, yanıcı kimyasal maddelerin havayla teması neticesinde şiddetli bir sarsıntı meydana gelmiş, bombanın patladığı yer olan Teşrifat Kalemi önündeki koridorun tavanı ile bir bölme duvarı sarsıntıya direnemediği için hemen yıkılmıştı. Bazı duvarlarda çatlaklar oluşurken, bazı duvarların eskiden oluşmuş çatlakları patlamanın tesiriyle daha da genişlemiştir. Koridora çok uzak mesafedeki pencerelerin dahi camları kırılmıştı. Binanın beden ve ayak duvarları ile temel ve mahzen gibi noktalarında tehlike arz edecek bir hasar yoktu.⁵⁶

Bomba olayı binanın iç yapısında değişiklik meydana getirdi. Olaydan dolayı yaşanan izdihamı azaltmak için Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Sicill-i Nüfus İdaresi, patlamadan bir hafta sonra eski Zaptiye binasına taşındı. Ancak burasının hem ahşap hem de köhne olması sebebiyle birçok tehlikeye açık bulunduğu hesaba katılarak, padişahın da onayıyla Bâbiâli civarında kiralanmış çok odalı kârgir bir eve taşınmasına karar verildi.⁵⁷

Bâbiâli'nin bombalanması nedeniyle telgraf çingirak ve telleri koptuğu için telgrafla haberleşme bir süre kesintiye uğramıştır.⁵⁸ Bomba olayının Bâbiâli memurlarının maneviyatını olumsuz etkilediği kuşkusuzdur. 22 Eylül 1897 tarihli Sadaret yazısında memurların bir süreden beri mesai konusunda ihmalkâr davrandıkları, vazifelerine geç gelip erken ayrıldıkları belirtilerek, "*mesâi-i 'ibâdın* sürüncemede kalmaması" için padişahın defâatle irade çıkardığı hatırlatılmış ve sorumluluklarının gereğini yerine getirmeleri istenmiştir.⁵⁹ Yazıda memurların bu tutumunun sebebine dair ipucu bulunmamakla birlikte, bunun söz konusu saldırıdan ve saldırıların tekrarlanacağı yönündeki ihbar ve dedi-

(50) Ancak gazete, kahraman polisini adını Mehmed Çavuş olarak kaydetmiştir (*Moniteur Oriental*'den naklen İkdâm, nr. 1110, 20 Rebîulevvel 1315/20 Ağustos 1897; *Servet-i Fünûn* (Tevcihât ve Havâdis Kısmı), nr. 337, 14 Ağustos 1313, s. 195).

(51) BOA, Y. A. HUS, nr. 376/103.

(52) Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, İstanbul, 1338, s. 80.

(53) BOA, Y. MTV, nr. 165/57; BOA, BEO, nr. 1016/76144; nr. 1021/76568.

(54) Mustafa kendisine protez ayak takılmasını istemiş; ancak ayak imalatçısı Mülazım Nuri Efendi, buna gerek olmadığını, ayağın boşlukta kalmaması için ayakkabı içerisinde ökçe kısmının paçavralarla yükseltilmesiyle ihtiyacın giderilebileceğini belirtmiştir (11 S 1316/1 Temmuz 1898, BOA, BEO, nr. 1150/86233).

(55) BOA, BEO, nr. 996/74651.

(56) BOA, BEO, nr. 1007/75467, lef 3. Bomba olayı Bâbiâli binasında önemli bir aksaklığı ortaya çıkarmıştır. Binanın alt ve üst katlarındaki sofa ve koridorlarda çok sayıda evrak sandığı ve dolabın yanı sıra, çalışanlar tarafından gelişigüzel terk edilmiş sandalyeler bulunduğu görülmüştü. Bunun üzerine Sadrazam Halil Rifat Paşa özellikle Hariciye Nazırını uyararak büro düzeni ve belge koruma hususunda duyarlılık istemiştir (lef 4).

(57) "İdarenin ruhu *mesâbesinde olan ve devletçe birçok masraf ve fedakârlık ibtiyârıyla vücûda getirilmiş bulunan*" nüfus kayıtlarının kiralık ve geçici mekânlarda saklanmasıyla kaybolan Sicill-i Nüfus Müdüriyeti, iki dükkân ve sekiz on odaya sahip yeni bir bina inşa edilmesi üzerinde durmuştur. İdare, bu teklifiyle evrakların daha iyi korunacağını düşünürken, dükkânlardan elde edilecek kira geliriyle binanın masraflarının dört yıl içerisinde karşılanacağını da hesaplamıştı (BOA, DH. MKT, nr. 2084/28, lef 2).

(58) BOA, BEO, nr. 1005/75310.

(59) BOA, ŞD, nr. 3193/3.

kodulardan kaynaklanmış olabileceği akla ilk gelen ihtimallerdendir.

Patrikhane'nin ve Jön Türklerin Durumu

Dar bir kadro tarafından gerçekleştirilen 1897 saldırılarının toplumsal zemin bulmamasında Patrik Malachia Ormanyan'ın devletle işbirliğine dayalı tutumunun payı büyüktür. Ormanyan Efendi, ülke çapında meydana getirilen olaylarda aktif rol aldığı halde başarı elde edemediği için hayal kırıklığı yaşatan ve uzlaşmaz tavrından dolayı patrik seçildiği tarihten beri Ermeni aristokratları ve devlet hizmetindeki memurlar tarafından eleştirilen İzmirliyan'ın baskılara dayanamayıp istifa etmesinden sonra, 17 Kasım 1896 tarihinde bu göreve gelmişti. Ermenilerin menfaatini Türk hâkimiyetinde gören ve devlete bağlılığıyla bilinen yeni patrik, komiteciler yüzünden kaybolan imatlarını yeniden elde etmek için uğraş vermişti. Patriğin ricası üzerine Sultan Abdülhamid Ermenileri devlete ısındırmak amacıyla umumi bir af çıkararak sürgündeki ve hapisteki 1.200 Ermeni'yi serbest bırakmış, 30 idam mahkûmunun cezasını da müebbede çevirmişti.⁶⁰ Karşılıklı jestler neticesinde yeni bir sükûn devresine girilmişti.

Böyle bir ortamda meydana gelen 18 Ağustos saldırıları üzerine Ormanyan Efendi, Yıldız'a giderek padişaha üzüntüsünü dile getirdi. Cemaatin zarar görmemesi için alınan tedbirlerden dolayı teşekkür etti. Saldırganların Varna'da müteşekkil yeni bir komiteye mensup olduklarını ileri süren Patrik, bunların devletine bağlı ve dindar Ermeniler tarafından lanetlendiklerini belirtti. Cemaatin komitecilerin tuzağına düşmemeleri için sürekli nasihatte bulunduğunu, terörist veya şaibeli kimselerin kilise ve okullara sokulmaması için talimat verdiğini söyledi.⁶¹ Sultan Abdülhamid de, Ermeni ahaliyi tahriklerden korumak için, Patrikhane'nin nasihate devam etmesini istedi.⁶² Nitekim Patrik, olay-

ların dördüncü günü Kumkapı'daki kilisede verdiği vaazda, "devlet-i metbûaları olan Devlet-i Ebed-Müddet-i Aliyye"ye tam bağlılık gösterilmesi ve bu çizgiden asla sapılmaması gerektiğini vurgulamıştır. İstanbul ve civarındaki piskopos ve papazlar da benzer nutuklar vermiş, padişah ve devlet için kiliselerde dua edilmiştir.⁶³ Devlet de Patrik Ormanyan'ı birinci, Kapı Kethüdası Abraham'ı ikinci derece Osmanlı nişanıyla taltif etmiştir.⁶⁴ Ermenilerin meskûn oldukları bölgelerde görev yapan güvenlik güçlerinin gözden geçirilerek, uygunsuz davranışların görev yerlerinin değiştirilmesi ve Ermenilere yardımlarından dolayı Patrik ve cemaati, padişaha teşekkürü ve devlete bağlılıklarını içeren mektubu 20 Eylül 1897 tarihinde Bâbüali'ye sunmuşlardır.⁶⁵

Patrik Ormanyan'ın devletle olan münasebetleri komitecilerin yanı sıra, Batılı gazete muhabirlerinin bazısının da huzurunu kaçırmıştır. İstanbul'dan gönderilen ve *Reuter Ajansı* kaynaklı olarak 4 Ekim 1897 tarihli İngiliz gazetelerinde yayımlanan bir mektup, Ormanyan-Abdülhamid yakınlaşmasından duyulan rahatsızlığı hikâye etmektedir. Buna göre Ermeni cemaati ile cemaatin dinî yükümleri arasındaki hoşnutsuzluk giderek daha belirgin hale gelmiştir. Ormanyan'ın iki toplum arasında arabuluculuk etmesine, cemaatin komitelerden uzak durması için yaptığı fedakârlıklara karşılık, padişah Ermeni talepleri adına somut bir adım atmamıştır. Padişahın hayır kurumları için vaat ettiği para henüz gönderilmediği gibi, mutat olan pas-kalya ödenekleri de verilmemiştir. Kış mevsimi yaklaşmakta olmasına rağmen, açlıktan ölmek tehlikesiyle karşı karşıya olan halk için devlet bir şey yapmamaktadır. Avrupa devletlerinin Ermeni konusuna karışmayacaklarına

(60) Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 2. Baskı, Anıca Yayınları, Ankara, 2003, s. 113; Levon Panos Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 88.

(61) BOA, DH. TMİK. M, nr. 52/8; *Ermeni Milleti Patrikhanesi'nden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne Takrir*, BOA, Y. A. HUS, nr. 375/105.

(62) 19 RA 1315, BOA, ZB.d, nr. 169, s. 22.

(63) İkdâm, nr. 1114, 24 Rebiulevvel 1315/24 Ağustos 1897.

(64) 3 Rebiulâhir 1315 (1 Eylül 1897), BOA, İ. HUS, nr. 118/57.

(65) Davut Kılıç, *Tarihîten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, ATAM Yayınları, Ankara, 2008, s. 230.

dair bir devlet başkanı ile başka bir devletin dışişleri bakanı tarafından padişaha teminat verildiği yönünde sızan bilgiler Ermenileri gevşekliğe ve ümitsizliğe sevk etmiştir.⁶⁶

Bu tür itham ve kurgular Patrik Ormanyan'ın tutumunda değişiklik meydana getirmeyecektir. Nitekim Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümünün kutlandığı 1901 yılının 31 Ağustos'unda, İstanbul'da hazır bulunan piskoposların refakati ve kalabalık bir cemaatin iştirakiyle Kumkapı Kilisesi'nde "Allah'a Şükür" ayini yapacak, Ermenilerin devlete bağlılık sebeplerini izah eden bir vaaz verecek ve padişahın iyiliği için dualar edecektir.⁶⁷ Ne var ki ayrılıkçı fikirlere destek vermeyen ve hükümetle iyi ilişkileri benimseyen Ormanyan Efendi, komitecilerin hedefi haline gelmekten kurtulamayacak, nihayet II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan af kanunuyla Kudüs'ten İstanbul'a dönen⁶⁸ İzmirliyan'a bırakmak üzere koltuğunu terk edecektir.

Muhalis düşüncelerini Avrupa'da sürdürmekte olan Jön Türklerle Ermeni komitelerinin ilişkisine gelince, Ermenilerin 1895-1896 fiyaskosunun yanı sıra birçok taraftarını ölüm veya tutuklanma nedeniyle kaybetmesi ve Jön Türklerin İstanbul yapılanmasının 1897'de çökertilmesi,⁶⁹ iki grup arasında bir yakınlaşmayı doğurmuştu. Daha 1896 sonlarında İstanbul surlarına asılan afişlerle Müslümanlar, Abdülhamid yönetimine karşı birleşmeye davet edilmişti. Taşnaksutyun örgütü, 1897 Ocak'ında Jön Türk yöneticilerine bir çağrı yaparak, mücadele yöntemlerini değiştirmelerini ve silahlı mücadeleye geçmelerini istedi. Örgüt aynı teklifi 20 Temmuz'da yineledi. 31 Mayıs 1898'de *Troşag*'da çıkacak bir makalede Taşnaksutyun, II. Abdülhamid karşısı bir cephe oluşturmak için bütün muhaliflerle masaya oturmaya hazır olduklarını bir kez daha vurgulayacaktı. 1896'daki afişlerden beri örgüte ilgi gösteren Jön Türklerin *Osmanlı* gazetesi ile Ahmed Rıza'nın *Meşveret*'i millî ve dinî ayırım yapılmaksızın bütün vatandaşların ortak düşmana karşı birleşebi-

leceğini belirterek bu çağrıya sessiz kalmadıklarını göstermişlerdir.⁷⁰ Fakat 1897 saldırıları sırasında Jön Türklerin eylemlerinin bulunmadığı Batı basınının muhabirleri tarafından dile getirilmiştir. İstanbul'dan gönderilip Ekim 1898'de Londra gazetelerinde yayımlanan Reuter kaynaklı bir mektup, büyük devletlerin yaptığı gibi, bu tarihlerde Jön Türklerin de Ermeniler aleyhine dönmüş olmasını dikkat çekici bulmaktaydı. Mektuba göre Jön Türkler, Rumeli'deki Hıristiyanları Osmanlı Devleti'nin mahvına sebep olmakla itham etmekte, devletin bekası için Anadolu'nun yegâne Hıristiyan unsuru olan Ermenilerin imha edilmesi gerektiğini savunmakta, Rusya'nın da Kafkasya'daki Ermeniler hakkında bu politikayı izleyeceğini öngörmekte idiler.⁷¹ Bunlara bakılırsa 19. yüzyılın kapandığı tarihlerde Jön Türklerle Ermeni komiteleri eylem noktasında halen anlaşabilmüş değillerdi.

Saldırganların Yargılanması

Saldırganlar Misak, Boğos ve Karabet ile bunlara yardım eden Ardaşes, Armenak, Mihrdat, Leon, Sarkis ve Vartan sorgularında *Troşag*⁷² örgütüne mensup olduklarını, amaç-

(66) BOA, Y. PRK. TKM, nr. 40/1.

(67) S. Gravenhage, "İngiltere ve Ermeniler", *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, haz. Bayram Kodaman, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 2003, s. 52.

(68) Recep Karacakaya, "İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasi Faaliyetleri", *Tarihî Türkler ve Ermeniler*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, IX, 93, 281, n. 57. Ormanyan'ın seçilmesinden önce birkaç ay patrikliğe vekâlet etmiş olan Bursa piskoposu Bartholomeos da, Ermeni resmi tarih tezini savunularca, polis hesabına çalışan bir hain olarak nitelenmiştir (Yves Ternon, *Ermeni Tabusu*, çev. E. Oğuz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s. 142).

(69) 1897'nin Haziran-Temmuz aylarında çoğu Harbiye'nin subay adaylarından oluşan yaklaşık seksen öğrenci Taşkışla'da kurulan divan-ı harpte yargılanmış, 12'si müebbet hapse çarptırılırken, diğerleri de Eylül'ün başında Trablusgarp ve Fizan'a sürülmüşlerdir (F. Georgeon, Sultan Abdülhamid, s. 388). İstanbul'dan gönderilen ve Berlin'deki *Lokal Anzeiger*'de yayımlanan bir mektupta Ermeniler ile Jön Türkler mağduriyet noktasında birleştirilmiş ve Taşkışla'da askeri savcılık tarafından yürütülen yargılama biçimi, Engizisyon uygulamalarına benzetilmiştir (BOA, HR. SYS, nr. 38/48).

(70) Arsen Avagyan-Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, çev. L. Denisenko-M. Şahan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 17.

(71) BOA, Y. PRK. TKM, nr. 40/1.

(72) Bayrak anlamındaki *Troşag*, 1890'da Rusya Ermenistan'ında kurulan Taşnaksutyun komitesinin yayın organıdır. Bundan dolayı komite ilk zamanlarda bu isimle de anılmıştır. Başlangıçta Cenevre'de, daha sonra Paris'te yayımlanan *Troşag* gazetesi 1891-1932 yılları arasında faaliyet göstermiştir (Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 71, n. 88).

larının adı geçen örgütün adını duyurmak için “dinamit ve âlât-ı nâriyye istibzâr ederek bi'l-ittifak aynı gün ve aynı vakitte” üç farklı yerde olay çıkarıp karışıklık yaratmak olduğunu itiraf etmişlerdi. Osmanlı Bankası faili Boğos’un üzerinden dinamit paketi, fişekleri ve tabanca çıkmış, Beyoğlu’ndaki evinde yapılan aramalarda ise dinamit kapsülü dolu bir kutu bulunmuştur. Galatasaray Karakolu’nu hedef alan Karabet’in ifadesi üzerine, teröristlerin toplandıkları evde yapılan aramada ise 2 bomba, dinamit çantası ve dinamiti işlemek için yaprak sigaraları ele geçirilmiştir.⁷³

Sultan Abdülhamid Bâbiâli’ye bomba atılmasını kınamış, ancak nazırlara ve çalışanlara zarar gelmediğinden dolayı da sevinç duyduğunu ifade etmiştir. Sorgulamanın sabaha kadar bitirilmesini ve cinayet mahkemesinin erkenden toplanarak kararını açıklamasını istemiştir.⁷⁴ Aynı gün yapılan Meclis-i Mahsus toplantısı da, hadisenin az zararlarla atlatılmış olmasından duyulan memnuniyet ve padişahın vükelâ için serdettiği düşüncelerden dolayı kendisine teşekkür ifadeleriyle başladı. Hadisenin “devlet ve memleketçe begâyet mühim bir hareket-i elîme” olduğu vurgulanmış ve “cinayet” olarak nitelenmiştir. Faillerin zaman geçirilmeden yargılanıp hak ettikleri cezaya çarptırılmalarının, “emsâline ibret-i müessire” olması açısından önemsenmesi ve böyle bir hareket tarzının asayiş için etkili tedbir⁷⁵ olarak algılanması dikkat çekicidir.

Saldırlardan dolayı şüpheli bulunan Sarraf Tabanyan Misak, Boğos ve Karabet (namı diğer Girakos) ile arkadaşları haklarında İstanbul ve Beyoğlu müstantikleri (savcılar) tarafından düzenlenen kararnamele “cürmün ittihâd ve irtibâtı cibetiyle birleştirilerek” tek iddianame haline getirildi. İstinaf Müddeiümûmîsi Cemal Bey dosyayı 23 Ağustos’ta Heyet-i İthâmiyye’ye sundu. İddianamede, Bâbiâli olayından dolayı şüpheli sıfatıyla tevkif olunan Misak dâhil hepsinin suçlu olduğu bildirilmiştir. Heyet-i İthâmiyye, Tabanyan Misak’ın “Bâbiâli’de teşrifât-i

divân-ı hümâyûn kalemi önündeki koridorda dinamit humbarası iş’âl ederek Bâbiâli çöpçüsü Mustafa ve odacılardan Musa ve İbrahim ve Ahmed Ağalarla Tophane tabkik memurlarından Mehmed Said Efendi’nin mecrûbiyetine ve Şerife Binnaz Hanım’ın hastalanmasına ve Dâbiliye Muhasebe Kalemi odacısı Zeynel’in dabi müteessiren vefatına sebebiyet vermek”ten; Karabet’in (nam-ı diğer Vartanos ve nâm-ı diğer Girakos), Galatasaray Karakolu’na bombalı saldırı girişiminde bulunmak ve kaçtığı sırada kendisini takip eden polise tabancayla ateş açmaktan; Boğos’un (nâm-ı diğer Arakil) da yine Osmanlı Bankası’nı bombalama girişiminden dolayı ceza kanununun 58. maddesi⁷⁶ uyarınca cinayetle suçlanmalarına karar verdi. Bunlara yardımcı olan ve sorguları esnasında eylemleri bilerek işlediklerini itiraf eden Kuyumcu Ardaşes, Armenak, Leon, Mihrad ve firari durumundaki Sarkis ile Vartan’ın (nâm-ı diğer Sahag) suçları da aynı kapsamda değerlendirildi. Bu arada firari iki sanık da yakalanmıştı. Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa, 24 Ağustos tarihli yazısında, Beyoğlu Müddeiümûmîliği tarafından yapılan sorgulama neticesinde Sarkis’in Bâbiâli’yi bombalayan kişi olduğunun ortaya çıktığını belirtmiştir.⁷⁷ Hadiseden bir hafta sonra, Estern imzasıyla Viyana ve Berlin’e gönderilen telgraflarda, Bâbiâli’ye bomba atan teröristin polis üzerine tabancayla ateş açmaya yeltendiği ama buna fırsat bulamadan yakalandığı belirtilmiştir.⁷⁸ Olayın tanığı bir odacı, Müddeiümûmî Cemal Bey, Bidayet Muavini Mazhar Bey ve Polis Meclisi Reisi Mehmed Efendi huzurunda Sarkis’i teşhis etmiş, Sarkis’in suçu yüzüne karşı okunmuştur.⁷⁹ Sultan Ab-

(73) 12 Ağustos 1313, BOA, Y. PRK. AZN, nr. 18/12, lef 7.

(74) 18 RA 1315 (17 Ağustos 1897), BOA, İ. DH, nr. 1349/7, lef 2.

(75) 18 RA 1315/17 Ağustos 1897 Tarihli Meclis-i Mahsus Mazbatası,

BOA, İ. HUS, nr. 1349/7, lef 1; BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/31.

(76) Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu’nun 58. maddesine eklenmiş bulunan kanun sureti: “Bir beyet-i fesâdiyyenin maksadını icrâ veyahut müteaddid ezbâsa sükûas için her ne şekil ve surette olur ise olsun esliba-i nâriyye ve âlât-ı sâire-i câriba ve müblike icâd ve imâl ve istibzâr eden veyahut taşıyan şahıs madde-i fesâd ve katl fi’ile çıkarsa idam olunur ve file çıkmayıp da teşebbüs derecesinde kalır ise on seneden ekall olmamak üzere kürek cezasıyla mücazât olunur”

(BOA, Y. PRK. AZN, nr. 18/12).

(77) BOA, Y. PRK. AZN, nr. 18/12, lef 6.

(78) BOA, Y. MTV, nr. 165/184.

(79) Beyoğlu Mutasarrıfı Enver Bey’in Mabeyn Başkâtibeti’ne Gönderdiği 13 Ağustos 1313 Tarihli Telgraf, BOA, Y. PRK. ZB, nr. 19/104.

dülhamid üç binaya yapılan saldırıların faileri hakkında verilecek hükmün ilamının Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'dan mazbata ile gönderilmesini istemiştir.⁸⁰

Yeni Saldırlara Karşı Alınan Güvenlik Tedbirleri

Saldırganların sorgusu devam ederken, bunların ve diğerlerinin ifadelerinden yola çıkılarak şehir genelinde tetkiklere başlandı. *Agence Nationale* muhabiri, 21 Ağustos tarihli telgrafında, polis tarafından sürdürülen arama ve kontrollerde, Üsküdar ve Heybeliada'daki bazı Ermeni evlerinde çok miktarda dinamit ele geçirildiğini yazmıştır.⁸¹ Bundan üç gün sonra, polisin Galata'da iki Ermeni'nin izini sürmesi esnasında bölgede kısa süreli gerilim yaşanmış, kepenk indiren bazı esnaf "polisin korkacak bir şey olmadığını temin etmesi üzerine" dükkânlarını yeniden açmıştır. Birisi silahlı iki Ermeni tutuklanırken, "hiçbir taraftan asayişe hâlel" gelmemiştir.⁸² Estern tarafından *Lokal Anzeiger* ile Viyana'ya gönderilen 24 Ağustos tarihli telgrafta ise, Polonya Sokağı'nda polis tarafından tutuklanmak isteyen bir Ermeni'nin intihar ettiği belirtilmiştir.⁸³ Ferguson adlı muhabir ise Londra'ya gönderdiği aynı tarihli telgrafta, bombacı zannıyla tutuklanan bir Ermeni'nin itirafı sonucu iki kişinin daha yakalandığını, bunlardan birisinin tabanca ile kendisini vurarak intihar ettiğini, diğerinin hapse konulduğunu, kovalamaca esnasında Galata'da kısa süreli bir gerilim yaşandığını yazmıştır.⁸⁴

Saldırlarda hasar gören tek bina olan Bâbiâli'nin daha iyi korunabilmesi için dâhilî ve haricî birtakım tedbirler alındı. Öncelikle olayın meydana geldiği 18 Ağustos tarihinden itibaren binaya giriş çıkışların tek kapıdan yapılmasına ve diğer kapıların kapatılmasına karar verildi. Bu yasağın ahaliyi mağdur edeceğini düşünen hükümet, dönemin nezaketi ve binanın ehemmiyeti açısından böyle bir kararın alınmasına mecbur kalındığını belirterek kendisini savundu.⁸⁵ Bâbiâli'nin içeri-

den ve dışarıdan yirmi dört saat korunması için kalıcı ve etkili tedbirler alındı. Binadaki muhafız sayısı arttırıldı. Bir başkomiserin nezareti altında iki yardımcı komiser ile 10'u resmî ve 20'si sivil polis, 10'u da hafiye olmak üzere toplam 40 memur görevlendirildi. Bunların görev yerleri ve yetkileri ile ne şekilde çalışacaklarını tespit eden 12 maddelik talimat çıkartıldı. Binanın içerisi ve dışarısına dağılarak iş takibi için gelenlerin arasında do-laşacak olan hafiyeler, şüpheli gördükleri şahısları diğer polislere ihbar edeceklerdi. Düzenleme ile polislere, binaya girmek isteyenlerin çanta, paket ve diğer eşyalarını kontrol etme hakkı getirilmişti. Bâbiâli'ye topluluk halinde gelenler kabul edilmeyecek içlerinden iki temsilci seçilip ilgili makama götürülecekti. Zaptiye Nazırı Ahmed Şefik Paşa, bunlara ilave olarak, Bâbiâli'nin Soğukçeşme kapısının karşısındaki jandarma karakolunda fazladan bir onbaşı takımı bulundurulmasını ve Bâbiâli'nin arka cihetindeki boş alana iki polis kulübesi yerleştirilmesini teklif etti.⁸⁶

15

Zaptiye Nezareti Tarafından Bâbiâli ve Bazı Kurumlarda Görevlendirilen Komiser ve Polisler

DAİRE	Çavuş + Polis	Komiser	Toplam
Bâbiâli	40	3	43
Bâb-ı Meşihat	5	-	5
Adliye	7	1	8
Maliye	5	1	6
Maarif	5	-	5
Nafia ve Ziraat Bankası	5	-	5
Defterhane-i Hakânî	4	-	4
Telgrafhane-i Âmire	4	-	4
Düyûn-ı Umûmiye	6	-	6

Güvelik tedbirleri Bâbiâli ile sınırlı kalmamış, tabloda görüldüğü üzere, diğer kurumlara da büyüklüklerine göre yeni komiser ve polisler tayin edilmiştir. Cadde ve

(80) 7 R 1315 (5 Eylül 1897), BOA, İ. HUS, nr. 56/15.

(81) BOA, Y. PRK, PT, nr. 16/26.

(82) *Vrendel'dan Reuter'a* Gönderilen 24 Ağustos Tarihli Telgraf, BOA, Y. PRK, PT, nr. 16/33.

(83) BOA, Y. PRK, PT, nr. 16/34.

(84) BOA, Y. MTV, nr. 165/190.

(85) BOA, İ. HUS, nr. 55/71.

(86) BOA, BEO, nr. 995/74575. Havaların soğumasıyla birlikte, Bâbiâli'de nöbet beklemekte olan askerlerin soğuktan korunmaları amacıyla Seraskerlik'ten temin edilen 12 kulübe binanın çevresindeki çeşitli noktalara yerleştirildi (15 C 1315/11 Kasım 1897, BOA, BEO, nr. 1037/77737).

sokakların daha sıkı korunması için, belediye temizlik işçileriyle zabıta görevlilerinin geceleri mahallere bekçilerine refakat etmeleri istenmiştir. Zaptiye Nezareti'nin tedbirlerini inceleyen hükümet, bunları yeterli bulduğunu ifade etmiş, ancak tedbirlerin aksatılmadan uygulanması hususunda gerekli titizliğin gösterilmesini istemiştir.⁸⁷ Diğer taraftan, yabancı devletlerden terörist girişini engellemek için tedbirler alındı. Bulgaristan'dan gelmek isteyen komitecilerin İstanbul'a girmek için tercih ettikleri yer Şile ve Kandıra idi. Komiteciler buraya kadar yelkenlerle gelip Şile'den karaya çıkararak İstanbul'a dağılmakta, Kandıra üzerinden de İzmit ve diğer bölgelere geçmekte idiler. Bu nedenle Bahriye Nezareti ile İstanbul Şehremaneti ve İzmit Mutasarrıflığına yazılar gönderilerek kara ve deniz ulaşımı ile ilgili önlemleri arttırmaları, ellerindeki güçleri takviye etmeleri istendi. Bahriye Nezareti, Şile sahilinde bulundurulmak için yapılan iki istimbot talebini güvenlik gerekçesiyle reddederek, bunun yerine karasal tedbirlere ağırlık verilmesini teklif etmişti. Fakat Şile ve Kandıra'nın hem merkeze uzaklığı hem de coğrafi yapısının savunma açısından elverişsizliği göz önüne alınarak bölgeye istimbotlar ve sandallar gönderildi.⁸⁸

Komitelerin bazı Avrupa merkezlerinde yayımlanan gazetelerinde, yılbaşına doğru İstanbul'da ve Doğu vilayetlerinde eşzamanlı karışıklıklar çıkarılacağı yönünde haberler yer alması ve diğer bilgi kaynaklarının da bu haberleri desteklemesi üzerine payitahtta ve vilayetlerde tedbirler arttırıldı.⁸⁹ Zeytinlu Arşak Leon'un önderliğinde dört teröristin Burgaz'dan bir yelken kayığıyla Rumeli Kavacı'na gelerek, oradan da kayıkçı ve rençper kıyafetleriyle Beyoğlu'na geçtikleri, burada komite üyeleri ile birleşip Eylül başlarında İstanbul'da olaylar çıkaracakları ihbar edilmişti. Eyleme Taksim'deki kilisenin rahiplerinden Agop Sarkisyan'ın yardımcı olacağı, teröristlerin yanında içerisinde suç aletleri bulunan 60-70 kilogram ağırlığında sandık bulunduğu ileri sürülmüştü.⁹⁰ Bundan daha

önemlisi, Ekim ayının başında veya ortalarında Bâbüali ile diğer devlet dairelerine bombalı saldırılar düzenleneceği, aynı zamanda bazı vilayetlerin de karıştırılacağı yönündeki ihbardı. Padişah bunun için “*pek ziyade sarf-ı mesâi olunarak tedâbir-i lâzime-i ihtiyat-kârânenin kaviyyen ve tamamen ittihâzında kusur edilmemesi zımında*” valiliklere talimat verilmesini istedi.⁹¹ Yine Trabzon'dan alınan bir jurnalde, Batum'dan gelen Mardirus adlı Ermeni'nin ifadesine atfen, Kasım ortalarında yurt çapında eşzamanlı olaylar çıkarmak amacıyla, ecnebi vapur kaptanlarının yardımıyla 80'dan fazla teröristin gizlice Türkiye'ye giriş yaparak 5'inin İstanbul'a, diğerlerinin vilayetlere dağıldıkları bildirildi.⁹² Bu tarihlerde Jön Türklerin de Ermeni örgütleriyle yakınlaşmaya başlamasından dolayı İstanbul'da güvenlik güçleri teyakkuz halinde bulunmaktaydı. Lokanta, kahvehane ve gazino gibi kolektif tüketim mekânları ile çarşılar ve ibadethaneler hafiyelerin en fazla uğradıkları yerlerdi. En küçük şüpheli davranışların bile üzerine gidilmekteydi. Bir grup Ermeni'nin Kasım ayında bir gün, alışılmışın dışında bir vakitte Gedikpaşa Kilisesi'nde toplanmaları dikkat çeker. Bu toplantı hükümet üyeleri arasında kısa bir krize yol açar. Dâhiliye Nezareti konuyu meclise taşır. Asayiş bozacak her türlü hareketin kontrolünün ve engellenmesinin Zaptiye Nezareti'nin sorumluluğunda olduğu hatırlatılır ve ilgili nezaret Meclis-i Vükelâ'dan uyarı alır.⁹³

Hükümet üyeleri arasında bir kriz de 1898 baharında yaşanacaktır. Bunun sebebi, Paris'te neşredilen *Le Figaro* gazetesinde dört yıl önce yayımlanan “*Dersâdet'te İhtilal*”

(87) *Sadaret'ten Zaptiye Nezareti'ne Gönderilen 21 Ağustos 1897 Tarihli Tezkere*, BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/33.

(88) BOA, A. MKT. MHM, nr. 633/3.

(89) BOA, A. MKT. MHM, nr. 633/10.

(90) Yazıda, Agop Sarkisyan'ı ele geçirmek için Samatya'daki Kilisesi vaizlerinden Asador Bahadırıyan'ın aracılık edebileceği de belirtilmişti (BOA, ZB, nr. 30/6).

(91) Seraskerlik ile Dâhiliye, Bahriye ve Zaptiye nezaretlerine, Topthane Müşiriyeti'ne, Van, İzmit ve diğer icap eden valiliklere ve sancaklara emir yazılmıştır (12 CA 1315/9 Ekim 1897, BOA, I. HUS, nr. 57/40).

(92) BOA, A. MKT. MHM, nr. 633/9.

(93) 25 B 1315 (19 Aralık 1897), BOA, MV, nr. 94/12; A. MKT. MHM, nr. 633/12.

başlıklı bir makalede, 1898'in Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında İstanbul'da büyük ayaklanmalar çıkacağı öne sürüldüğü halde, bunun için ilgili elçilik ve nezaretin hiçbir girişimde bulunmamış olmasıydı. Dört yıl sonra ortaya çıkan bu skandal Osmanlı'nın iç güvenliğini tehdit eden haince bir saldırı olarak nitelenir. Fakat Paris Sefareti'nin bu kepezeliği gördüğü halde vaktinde ihbar etmemesi ve Fransız hükümetine şikâyetçi olmaması Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın tepkisine yol açar. Paris Sefareti'ni sorumsuz davranmakla suçlayan Halil Rıfat Paşa, padişahın emri uyarınca bu nüshanın Türkiye'ye girişinin engellenmiş olması gerektiğini 8 Nisan 1898 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirir. Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, "gayet mel' anet-kârâne" makaleyle ilgili olarak sefaret tarafından kendilerine bilgi verildiğini, bunun üzerine İstanbul'daki yabancı elçiliklerle Dâhiliye Nezareti'ne tebligat gönderildiğini belirtir. Ancak sefaretten gelen telgrafta makalenin içeriği hakkında malumat bulunmadığından önem derecesi de kestirilememiştir. Paris Sefareti'ne talimat verilerek, söz konusu gazete görülür görülmez Fransız hükümeti nezdinde protesto girişiminde bulunulmasını ve sonucunun nezarete bildirilmesini istemiştir.⁹⁴ Fakat daha sonra sefaretten herhangi bir bildirimde bulunulmadığı için konunun üzeri küllenmiştir. Halil Rıfat Paşa'nın uyarısı üzerine Tevfik Paşa, Paris Sefareti'ne bir telgraf göndererek konuyla ilgili girişim başlatmasını ister. Bu arada Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tezkere ile *Le Figaro*'nun "münderecât-ı muzır ve bedhabânesine mebni külliyyen ve kat'iyen Memâlik-i Şâhâne'ye idbâl ve intişârı"nın padişahın iradesiyle yasaklandığının Şehremaneti, Rüsumat Emaneti, Posta Telgraf Nezareti ve Zaptiye Nezareti'ne ve diğer lazım gelenlere bildirilip gereken önlemlerin alınması istenir.⁹⁵

Polisiye tedbirlere ilave olarak, Bâbiâli etrafındaki yapılarda mukim veya çalışmakta olan Ermenilerin buralardan uzaklaştırılmasına girişildi. Zaptiye Nezareti'ne gönderilen

23 Ağustos 1897 tarihli "müsta'cel ve mahremâne" ibareli Sadaret tezkeresi ile Ebussuud Caddesi tarafında binaya bitişik matbaa ve diğer dükkânlarda çalışan veya geceleri buralarda kalan Ermenilerin durumunun araştırılması, şüpheli olanların bu mekânlardan gönderilerek yerlerine Müslümanların ikâme ettirilmesi istendi.⁹⁶ Bunun üzerine İstanbul Polis Müdürlüğü'nce yapılan çalışmada neticesinde Bâbiâli çevresindeki binalarda sadece 3 Ermeni tespit edilmişti. Bunlardan Bakkal Toma'nın dükkânının üzerinde kalmakta olan Stephan'ın, -sebebi kendisine hissettirilmeden- oradan çıkartılarak başka bir yere taşınması sağlandı. Mahmud Bey Matbaası ile *Abter* gazetesi matbaasında müretteplik yapan Zari ve Mardirus mesai bitiminde kendi evlerine gittikleri için bunlara dokunulmadı.⁹⁷ Devletin, arama ve denetleme faaliyetlerinin gizlice yürütülmesini ve sadece suça meyyal olabileceklerin tespitini isteyip, diğerlerinin faaliyet ve yaşamına dokunmaması, bu önlemlerde suçluyu suçsuzdan ayırıcı bir politika izlediğini göstermektedir.

Bâbiâli'nin bombalanacağına dönük ihbarlar, müteakip yıllarda gelmeye devam edecek, hükümet bunların üzerine ciddi yetle gidecektir. Genellikle asılsız çıkan bu tür ihbarlar, Abdülhamid karşıtı gazeteci ve yazarlar tarafından düzmece olarak telakki edilecek, fakat 1905'te Yıldız Sarayı önünde patlayacak olan bomba, teröristlerin fırsat buldukça ne kadar büyük suçlara cüret edebileceklerini ve ihbarların tamamının kurgusal olmadığını kanıtlamaya yetecektir.

1897 olaylarının ardından hükümetin karşılaştığı en önemli problemlerden birisi de, Amerika ve sair ülkelerde bulunan Ermenilerin ülkeye dönmek istemeleriydi. Yukarıda belirtildiği üzere 1895-1896 olaylarının

(94) BOA, Y. PRK. HR, nr. 25/45.

(95) BOA, BEO, nr. 1105/82843, lef 2. Fakat Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan 26 Temmuz 1898 tarihli tezkerede, padişahın *Figaro*'nun yasaklanmasıyla ilgili emrinin sadece söz konusu makalenin yayımlandığı 4 Nisan 1894 tarihli ve 94. sayısı için geçerli olduğu belirtilmiştir.

(96) 27 R 1314 (5 Ekim 1896), BOA, A. MKT. MHM, nr. 629/23.

(97) BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/35.

ardından güvenlik kaygısıyla sayısız Ermeni İstanbul'u terk etmişti.⁹⁸ Ama dönemler arasında başka vilayetlerin nüfusuna kayıtlı olanlar da bulunmaktaydı. Hükümet geri dönen Ermenilerin durumlarını araştırması için bir komisyon kurmuştu. 1897 saldırıları üzerine komisyon çalışmalarına hız verdi. Dönen Ermenilerin İstanbul'da kalmalarının kendilerini zan altında bırakacağını hesaba katan hükümet, bunların vilayetlere göçmelerini hızlandırmak istiyordu. Nitekim hükümet eşzamanlı saldırılardan dolayı yapılan gözaltılar üzerine, Patrikhane'nin, olaylarla ilgisi olmayanların da tutuklanarak mağdur edildikleri yönündeki itirazıyla bile karşılaşmıştı.⁹⁹ Bâbîâlî'yi asıl tedirgin eden, masum Ermenilerin yanı sıra komiteci ve teröristlerin de bir şekilde Devlet-i Aliyye'ye girmek istemeliydi. Bunlar kimliklerini gizlemek için çok çeşitli hilelere başvurmakta idiler. Sahte kimliklerle pasaport almaya yeltendiklerinden, konsolosluklar bu konuda sıkı biçimde ihtar edilmekte, sınırlardaki ve şehirlerdeki yetkili ve sorumluların dikkatli davranmaları istenmekteydi.¹⁰⁰ Memleketlerine dönmek üzere gelenler ile bundan sonra gelecek olanlar hakkında nasıl bir yol izleneceğinin Zaptiye Nezareti'nden ve bazı vilayetlerden sorulması üzerine konu Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Neticede İstanbul'da bulunup da şüpheli görülmeyenlerin, Zabıta'ca sorgularının yapılmasının ardından Patrikhane'nin kefaletiyle serbest bırakılmalarına, taşralı olanların memleketlerine gönderilmelerine, zanlıların ise kanuni cezalarını çekmeleri için mahkemeye teslim edilmelerine karar verildi.¹⁰¹

Saldırıların Diplomatik Açıdan Tahlili

Yıllardır sürdürdükleri dinî, siyasî ve ekonomik faaliyetler ve misyoner etkinlikleriyle Türk ve Ermeni toplumlarını karşı karşıya getiren Avrupa devletleri, ABD ve Rusya'nın 1897 olayları esnasında ve sonrasında genel olarak sessizliğe büründükleri gözden kaçmıyor. Esasında bu tutum, yukarıda belirtildiği üzere, Osmanlı Bankası baskınının

niteliğini ve sonucunu tasvip etmeyen Batı diplomasisinin devamı olması açısından şaşırıcı değildir. Bunun yanında, devletleri tehdit eden diğer gelişmeler ile güç dengelerindeki değişimlerin de bu suskunlukta payı bulunduğunu belirtmek gerekir.

1897 olaylarındaki ilgisizliği belirgin biçimde görülen İngiltere'nin Ermeni Sorunu'ndan uzaklaşması, Nisan-Mayıs aylarında yapılan Osmanlı-Yunan harbinden sonra değişmiş olan Türkiye politikasıyla açıklanabilir. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan galip ayrılıp avantajlı bir antlaşma imzalaması üzerine, İngiliz hükümeti İstanbul'daki elçisi Curry'yi geri çağırarak yerine Nicolos O'Conor'u göndermişti. Bu değişiklik İstanbul'da memnuniyetle karşılanmıştı. Yeni elçinin, selefinin politikasını takip etmeyeceğini anlayan Abdülhamid, âdeti gereği Cuma Selamlığından sonra yaptığı büyükelçi kabullerinden birisinde, kendisinin İngiltere ile iyi ilişkiler içerisinde olmak istediğini O'Conor'a açıkça söylemişti. İngiliz tabiiyetindeki Müslümanlara, Kraliçe Victoria'ya sadık kalmaları için daima tembihlerde bulunduğunu belirten Padişah, fakat İngiltere'nin Osmanlı tebaası için aynı düşünceleri beslememesinden dolayı üzüntü duyduğunu ifade etmişti. Padişah bu sözleriyle Hindistan ve diğer yerlerdeki Müslümanları İngiliz hükümetine karşı tahrik edebilecek güce sahip olduğunu, bu

(98) Ahmet Akter, *Tebcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 48. Osmanlı hükümeti göçü yasaklamasına rağmen Ermenilerin göçünü engelleyememiş, ortaya çıkan tabiiyet sorunundan dolayı ABD ile ilişkiler zaman zaman çıkmaza girmiştir. Bunun üzerine hükümet Avrupa devletlerinin yöntemine başvurmuş, emlak ve emvalini satın ailesini de götürmek suretiyle Amerika'ya yerleşmek isteyenlere müsaade ederek çözüm yoluna gitmiştir. 23 Haziran 1896 tarihli kararlar Ermenilerin bu ülkeye göçü yasaklanmasına rağmen, bir kısım Ermeniler ticaret yapmak veya başka maksatlarla Avrupa pasaportu alarak Amerika'ya gitmişlerdir. Yasağın işe yaramadığını gören hükümet, Osmanlı ülkesindeki varlığını satın ilişkisini kesmesi ve bir daha dönmemesi şartıyla isteyen Ermeni'nin Amerika'ya gitmesine izin vermiştir (Aynı eser, s. 21).

(99) BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/32.

(100) Örneğin Londra'dan gelen Minas Çeraz adlı komiteci Beyoğlu'nda kundura boyacılığı yaparken görülmüştü (BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/42). Dünyın-ı Umümiye tercüme kaleminde çalışmakta iken 1896 olayları nedeniyle işten çıkarıldığı için Fransa'ya giden ve orada parasızlık nedeniyle bir süre Fransız ordusunda görev yaptıktan sonra işten çıkarılan Boğos Rusçukluyan ise, ihida ettiğini gerekçe göstererek İstanbul'a dönmek istediğini belirtmiştir (BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/46).

(101) BOA, MV, nr. 93/60, 9 CA 1315.

nedenle İngiltere'nin de Ermeni tebaayı ilgilendiren konulara müdahaleden vazgeçmesi gerektiğini anlatmak veya ima etmek istemişti. Nicolos O'Conor'dan Sultan'ın mesajını alan İngiltere, uzun yıllardan beri sürdürdüğü Türkiye politikasını değiştirmeye koyulunca, Ermeni meselesi de arka plana itilmiş oldu. Ermenileri Doğu politikasının aracı olarak kullanmanın fayda temin edemeyeceğini düşünen İngiltere, kendi imparatorluğu altındaki Müslümanları memnun etmesi halinde daha kazançlı çıkacağını hesaplarını yapmaya başlamıştı.¹⁰²

İngiltere ve İran kamuoyunda, 1897 saldırılarını düzenleyenlerin Rusya'nın teşviğiyle bu ülkeden ve İran sınırından Osmanlı Devleti'ne girdikleri yönünde söylentiler çıkmıştı. İddialar bazı Osmanlı devlet adamlarınca da benimsenmişti. Hâlbuki bu tarihte Rusya dış politikasını Mançurya'ya uzanan Trans-Sibir demiryolu nedeniyle Uzak Doğu'ya çevirmiş olduğundan, geleneksel İstanbul ve Boğazlarla ilgili politikasını ve haliyle Ermeni Sorunu'yla ilgili projelerini ertelemiş durumdaydı.¹⁰³ Yine de, görece yumuşama devresine girmiş olan Osmanlı-Rus ilişkilerinin zarar görmemesi amacıyla, Bâbüâli, Rusların bu iddiaları basın ve diğer vasıtalarla yalanlaması için Petersburg Sefaretî'nin girişimde bulunması istemiştir.¹⁰⁴

Ermeni tezlerini savunan Ternon, Avrupa ile Osmanlı arasındaki çatışma odağının önce Girit'e, ardından da Makedonya'ya kayması nedeniyle, Ermeni Sorunu'nun 1896 sonlarından itibaren elçilik klasörlerine terk edildiğini savunur. Ona göre, Abdülhamid'in büyük devletleri birbirine düşürmeye dayanan politikası tutmamış, 1897'de pratik açıdan bağımsız hale gelen Girit kaybedilmiş ve Makedonya'yı Avrupa'nın vesayeti altına sokacak reform paketinin kabul edildiği Münzsteg müzakerelerine (Ekim 1903) giden süreç başlamıştı.¹⁰⁵ Bu düşünce kısmen doğru kabul edilebilirse de, 1897 olaylarının, geçen iki yılın hadiseleri gibi geniş bir tabana neden yapılmadığını ve Batı'nın ilgisizliğinin sebepleri-

ni açıklaması bakımından ikna edici değildir. Zira daha saldırılardan iki gün sonra komite, Ermenilerin şikâyetlerini büyükelçiliklerin dikkatine sunmak için, hazırladığı bildirgenin kopyalarını yollamış ve "düşünülmesi bile insanı ürperten bir planı" uygulamak için harekete geçecekleri uyarısında bulunmuştu. Başkent'in yeniden eylem merkezi haline gelmesi üzerine Ormanyan, padişah ile bir anlaşmaya varmak için çalışmalarını yoğunlaştıracak ve yeni yılın ilk ayında Saray'a yeniden başvurarak Ermeni toplumunun en ivedi ihtiyaçlarını 16 başlık altında toplayan dilekçeyi sunacaktır. 1898 Şubat'ında, Ermenilerin imparatorluk içerisinde özgürce seyahat etmelerine ve isyanlara karışmamış olanların dış ülkelere yurda dönmelerine imkânı tanıyan padişah iradesi çıkacak; devlet harap olmuş okul, kilise ve diğer kurumları tamir etmeyi, olaylar sırasında ağır zarar gören bölgelerde yaşayan Ermenilere vergi muafiyeti getirmeyi vaat edecektir. İlginçtir ki, Ormanyan bu tavizlerden tatmin olmayacak, İngiliz ve Rus elçileriyle görüşerek onlardan destek bulmaya çalışacaktır. Ancak istediğini elde edemeyecektir.¹⁰⁶

Ermeni meselesindeki diplomasisini Protestanlığı yayarak etki alanı yaratmak ve bunun için misyoner faaliyetleriyle yürütmek üzerine kuran Amerika Birleşik Devletleri ise bu tarihte Bâbüâli ile iki sorun yüzünden zaman zaman gerilen bir ilişki içerisindeydi. Sorunlardan birincisinin kaynağında, Kasım 1895'te çıkan olaylar esnasında Harput ve Maraş'taki Amerikan okullarıyla misyoner evlerinin Kürtler tarafından zarara uğratıldığını ve Osmanlı askerinin bu duruma seyirci kaldığını düşünen ABD'nin tazminat talebi yer almaktaydı. ABD türlü şartlarla ve vesilelerle baskıda bulunurken, Bâbüâli de çeşitli

(102) S. Gravenhage, İngiltere ve Ermeniler, s. 50-51.

(103) Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1918 Arasında Türk-Rus İlişkileri", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 16, Sayı 27, Ankara, 1992, s. 134.

(104) 6 Eylül 1897, BOA, Y. PRK. BŞK, nr. 53/129; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, haz. R. Karacakaya v. dğr., BDAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, I, 121-122.

(105) Y. Ternon, Ermeni Tabusu, s. 157.

(106) S. R. Sonyel, Osmanlı Ermenileri, s. 292-293.

bahaneler öne sürerek ödeme yapmaktan kaçınmaktaydı.¹⁰⁷ İki ülke ilişkilerini gerginleştiren diğer sorun ise yukarıda belirtilen göçlerdi. Görüldüğü üzere, iki sorunun temelinde de ABD'nin Ermeniler üzerindeki politik hesapları yatmaktaydı ve ABD'nin Bâbiâli nezdindeki yaptırımlarında kendi kayıplarını telafi etme çabası, Ermeni hukukunu koruma iddiasındaki samimiyetsizliğini belgeliyordu.

Esasen 1897 saldırılarının sönük kalmasındaki etkili faktörlerden birisi ve belki de en önemlisi, 1895'te uygulamaya konulmuş olan Anadolu ıslahatı projesinin, Vilâyât-ı Sitte'nin sorunlarının çözümü noktasında hayli ilerleme kaydetmiş olmasıydı. Avrupa devletlerinin müdahalesine meydan bırakmamak için ıslahat projesini genelleştiren Abdülhamid, Hicaz dışındaki bütün vilayetlerde uygulanacak yeni reform paketini dünya kamuoyuna açıklamış, böylelikle reform işinin "Türkiye'nin iç meselesi" olduğunu bir kez daha vurgulamak istemişti.¹⁰⁸

Bununla birlikte, incelediğimiz süreçte büyük güçlerin Ermeni meselesinden tamamen yüz çevirdikleri anlaşılmalıdır. Bilakis İstanbul'daki elçilikleri aracılığıyla konuya ilgileri devam etmiştir. Bunu bir örnekle izah ederek konuyu kapatalım. 1897 olaylarından sonra bazı elçiliklere, Devlet-i Aliyye aleyhinde evrak götürdüğü esnada yakalanarak gözaltına alınan bir Ermeni kızına haksız muamelede bulunduğu iddiasıyla Fransız, İtalyan ve İngiliz elçilikleri harekete geçerek kızın serbest bırakılmasını istemişlerdi. Bâbiâli de gereken sorgunun yapılmasından sonra, suçsuz olduğu anlaşıldığı takdirde kızın serbest bırakılacağını bildirmişti. Kız, sorgusu sırasında söz konusu evrakın nişanlısı tarafından bir Ermeni aracılığıyla kendisine gönderilen bir mektuptan ibaret olduğunu belirtir ve komitelerle ilgisinin bulunmadığını ileri sürer; fakat nişanlısı ile aracı olduğunu belirttiği kişiler hakkındaki soruları cevapsız bırakıp muzır mektupların içeriğini bildiği halde bunu sakladığı ortaya çıkınca işin mahiyeti

belirmeye başlar. Kirkor isminde bir Ermeni sorgu sırasında, olayın faillerinden Sarkis'in nişanlısı Virgin'in de bulunduğu bir ev sohbetinde, kendisinin bu saldırıların boş yere yapıldığını söylemesine karşılık kızın eylemleri savunduğunu söyler. Diğer deliller de kızın komite üyesi olduğuna delalet eder. Neticede cinayete ortak olduğu sabit görülerek ceza kanununun 58. maddesi gereği müebbeden kalebentlik cezasına çarptırılır.¹⁰⁹ Bu sonuç, Avrupa elçilerinin iddia ve taleplerinin yersizliğini de ortaya çıkarır.

Burada zikredilmesi gereken hususlardan birisi de, bu dönemlerde Alman diplomasisinin Ermeni Sorunu'na müdahil olarak konuyla ilgili fikrini daha açık biçimde ifade etmeye başlamasıdır. Contenson'un belirttiği gibi, pratik bir fitrata sahip olan ve bir şeyi incelemeyen ve belgesini elde etmeden hiçbir hüküm vermeyen Almanlar, II. Wilhelm ile Abdülhamid arasındaki yakınlaşmadan sonra Ermeni meselesine kafa yormaya başlamışlardır. Almanların fikrî dönüşümünde, Doğu Anadolu'ya gönderdikleri heyetlerin hazırladıkları raporların etkisi büyüktü.¹¹⁰ Nitekim Osmanlı Bankası baskınından sonra Avrupa basınının Ermeniler hakkındaki argüman değişikliğine Alman basını da iştirak etmiş ve bu saldırının tarihe lanetli bir vaka olarak kaydedileceğini açıkça yazmışlardı.¹¹¹ Neticede Alman diplomasisinin Ermeni Sorunu'nda "işe karışmamak" şeklindeki tutumu değişmiş, meydana gelen olayları şiddetle bastırmak konusunda Osmanlı'ya akıl hocalığı yapmıştır. Almanya'nın bu tutumu Cihan Harbi'ne kadar değişmeyecektir.¹¹²

(107) Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 325-332.

(108) Ali Karaca, "Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesi'ne Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği (1878-1915)", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, ed. E. Afyoncu, TATAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 66.

(109) 18 Şaban 1315 (12 Ocak 1898), BOA, BOA, A. MKT. MHM, nr. 632/39.

(110) Ludovic de Contenson, *Anadolu'da İslahât Ermeni Meselesi Suriye Meselesi*, Mütercimi: Ragıb Rifki, Nâşiri: Seyyid Tâhir, Nefâset Matbaası, İstanbul, 1329, s. 55-56.

(111) *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5420-320, 9 Rebiulâhîr 1314/19 Eylül 1896.

(112) İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 179.

Sonuç

Münir Süreyya Bey 1916 yılında hazırladığı raporda, Ermeni meselesinin eylem/terör safhasını üçe ayırır. Bunlar, Avrupa devletleri ve Rusya sefirlerinin Hariciye Nezareti'ne verdikleri 11 Haziran 1880 tarihli ortak notayla başlayıp 1883 yılına kadar devam eden birinci dönem, 1894'teki Sason hadisesiyle başlayıp 1897 yılına kadar devam eden ikinci dönem ve 1912'de başlayıp 1914'te Cihan Harbi'nin başlamasıyla kesintiye uğrayan üçüncü dönemdir.¹¹³ Çağdaş araştırmacılar tarafından da benimsenen bu dönemlerin en kanlı ve şiddetlisi ikincisi olduğu halde, dönemin sonlanmasını belirleyen hadise için bir tanımlama yapılmamıştır. Şu halde, ihtilalcilerin Ermeni Sorunu'nun gündemdeki sıcaklığını koruması ve Osmanlı hükümetinden istedikleri reformlar konusunda Avrupa'nın dikkatini çekmek için meydana getirdikleri İstanbul olayları zincirinin son halkasını teşkil eden 1897 saldırıları, Ermeni terörü tarihinin ikinci dönemini noktlayan gelişme sayılabilir.

Kaldı ki, eylemlerin 1897 yılında durdurulması kararı komitecilere ait değildir. *New York Times*'in özel muhabiri olarak 1897 yılında Türkiye'ye gelmiş olan ve Türklere sempati duymadığı gibi Hıristiyan taassubuyla hareket ettiği halde hadiseleri tarafsız bir gözlemler yapan Dr. George H. Hepworth raporunda bunu açık biçimde dile getirmiştir. Hepworth'un raporunun kaynağı ise Erzurum'da iki muhalif Ermeni eşkıyasının kavgası neticesinde, ölenin cebinden çıkan ve Ermeni örgütlerinin 26 Ocak 1896 ve 13 Ocak 1897 tarihlerinde yapılan genel toplantılarında alınan kararların yer aldığı belgelerdir. Toplantıda üç teklif görüşülmüştür. Bunlardan birincisi, savaş hazırlıkları yapabilmek için olaylara ve suikastlara on yıl ara vermek; ikincisi, bir süre Anadolu'yu sükûnete terk edip Balkanlarda huzursuzluğu arttırmak ve Ermeni çetelerini Bulgarların ve Sırpların yardımına göndermek; üçüncüsü ise tahrik, suikast ve teröre ara vermeden devam etmektir.

Tekliflerden ilk ikisi reddedilirken, üçüncüsü kabul edilmiş ve neticede isyanların İstanbul ve vilayetlerde sürdürülmesine, Avrupa'nın müdahalesi gerçekleşinceye kadar saldırıların devam etmesine karar verilmiştir.¹¹⁴ Hatta Abdülhamid'in Taşnakları ikna etmesi için görevlendirdiği Hariciye Müsteşarı Artin Paşa'nın 1896 Ekim'inde Cenevre'ye giderek başlattığı girişimler de sonuç vermemiştir.¹¹⁵

Birçok tanımı bulunan terör kavramı, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından "Ulus-altı gruplar veya gizli devlet ajanları tarafından, genelde izleyenleri etkilemek amacıyla, savaşmayan hedeflere karşı kanıtlı politik motifli şiddet uygulamaktır" şeklinde tanımlanır. Terörist faaliyet, amacına ulaşmak için yazılı ve sözlü propaganda, gösteri, resmî görevlileri elde etme veya yıldırma, dış destek sağlama, adam kaçırma, öldürme, tahrip, katliam ve daha birçok strateji ve yönteme başvurur.¹¹⁶ Ermenilerin İstanbul'da tertipleedikleri olayların, kullandıkları yöntemlerle birlikte düşünüldüğünde, -biraz fantezi içeren- yukarıdaki terör tanımına uygun düştüğü görülür. Kuşkusuz, 1897 saldırılarının planlanmasında, saldırının kendisinden ziyade meydana getireceği etki ön planda tutulmuştur. Payitahtın önemli noktalarında patlayacak bombaların belli çevrelerde yaratacağı etkiden başka, toplumu korkuya ve yıldırmaya sürüklemesi ya da psikolojik yönlendirmeye dayalı mesajlar içermesi hesap edilmiştir. Eylemlerin Avrupa'nın azalmaya başlayan ilgisini diriltmek düşüncesini barındırdığı da açıktır. Ancak her şey yolunda gitmiş olsaydı bile, Avrupa ve Rusya'nın dış politikalarında yaşanan eksen kaymasından dolayı, patlamalar beklenen aksisedayı vermeyecekti. Öte yandan İstanbul'un resmî ve sivil hayatında ciddi bir aksaklık meydana gelmemesini ve Avrupa'ya çekilen telgraflarda görüldüğü üzere hayatın

(113) Münir Süreyyâ Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi*, haz. U. Demibaş v. dğr., BDAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 26.

(114) Bayram Kodaman, "Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası", *Bellekten*, c. XLIX, Sayı 195, Ankara, 1985, s. 577.

(115) Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 753-755.

(116) Suat İlhan, *Terör: Neden Türkiye*, Ankara, 1998, s. 9 ve 64.

akışının mutadında seyretmesini, 1895-1896 hadiselerinden gerekli dersi çıkarmış olan hükümetin başarısı olarak kaydetmek gerekir.

Yunanistan'la yapılan savaşın Türkiye lehine sonuçlanmasıyla iç muhalefet karşısında da eli güçlenen hükümetin Jön Türk muhalefetine İstanbul yapılanmasına indirdiği büyük darbe, Ermenilerin bu gruptan beklemedikleri desteğin de önünü kesmiştir. Şu halde, Patrikhane'den, Jön Türklerden ve Avrupa'dan umudunu yitiren komitecilerin bu yalnızlık karşısında zorunlu olarak eylemlerini durdurmaktan başka seçenekleri kalmamıştır.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları^{117*}

- Bâbü'lî Evrak Odası (BEO)
Bâbü'lî Evrak Odası Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme (A. MKT. MHM)
Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH. MKT)
Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Muâmelat Kısmı (DH. TMİK. M)
Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı (HR. SYS)
İrade Dâhiliye (İ. DH)
İrade Hususiye (İ. HUS)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
Şûrâ-yı Devlet (ŞD)
Yıldız Hususî Maruzâtı (Y. A. HUS)
Yıldız Mütenevvi Maruzâtı (Y. MTV)
Yıldız Perakende Adliye ve Mezâhib Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. AZN)
Yıldız Perakende Başkitâbet Maruzâtı (Y. PRK. BŞK)
Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. DH)
Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. HR)
Yıldız Perakende Tahrîrât-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Maruzâtı (Y. PRK. TKM)
Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. PT)
Yıldız Perakende Zaptiye Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. ZB)
Zaptiye Nezareti (ZB)

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

AHMED MİDHAT, "Hak Teallî Eder", *Ter-cümân-ı Hakikat*, nr. 5425-326, 16 Rebiulâhîr 1316/25 Eylül 1896.

AKTER, Ahmet, *Tebcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ALİ SAİD, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, İstanbul 1338.

AUTHEMAN, André, *Bank-ı Osmanî-i Şabane*, çev. Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002.

AVAGYAN, Arsen-Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, çev. L. Denisenko-M. Şahan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c. I, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1995.

BİROL, Nurettin, *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827-1901)*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009.

DABAĞYAN, Levon Panos, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

CONTENSON, Ludovic de, *Anadolu'da İslâhât Ermeni Meselesi Suriye Meselesi*, Mütercimi: Ragıp Rıfki, Nâşiri: Seyyid Tâhir, Nefâset Matbaası, İstanbul, 1329.

ELDEM, Ethem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1999.

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

GRAVENHAGE, S., "İngiltere ve Ermeniler", *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, haz. Bayram Kodaman, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 2003, s. 12-54.

HÜSEYİN NÂZİM PAŞA, *Ermeni Olayları Tarihi*, c. II, BDAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

İLHAN, Suat, *Terör: Neden Türkiye*, Ankara, 1998.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Ermeni Meselesinin İç-yüzü*, haz. O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2004.

KARACA, Ali, "Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesi'ne Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği

(117) Kullanılan defter ve belgelerin numaraları metin içerisinde gösterilmiştir.

(1878-1915)", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, ed. E. Afyoncu, TATAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 9-104.

KARACAKAYA, Recep, "İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasi Faaliyetleri", *Tarihde Türkler ve Ermeniler*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, IX, 81-104, 277-284.

KARAKOÇ, Ercan, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

KILIÇ, Davut, *Tarıhten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, ATAM Yayınları, Ankara, 2008.

KODAMAN, Bayram, "Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası", *Belleten*, c. XLIX, Sayı 195, Ankara, 1985, s. 569-578.

KOLOĞLU, Orhan, *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

KURAT, Yuluğ Tekin, 1878-1918 Arasında Türk-Rus İlişkileri, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 16, Sayı 27, Ankara, 1992, s. 133-141.

KÜÇÜK, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 2. Baskı, Andaç Yayınları, Ankara, 2003.

MANGALTEPE, İsmail -Recep Karacakaya, *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

MÜNİR SERAYYÂ BEY, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi*, haz. U. Demibaş v. dğr., BDAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898), c. I, haz. R. Karacakaya v. dğr., BDAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

PERİNÇEK, Mehmet, *Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

RAMBER, Lui, *Gizli Notlar*, çev. Mehmed Gayur, haz. Ö. H. Özalp, Özgü Yayınları, İstanbul, 2011.

SONYEL, Salâhi R., *Osmanlı Ermenileri: Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, çev. A. Birerdinç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

SOY, H. Bayram, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde II. Wilhelm Almanya'sının Ermeni Meselesine Yaklaşımı", *Türk Yurdu*, Sayı 225, Mayıs 2006, s. 82-89.

TERNON, Yves, *Ermeni Tabusu*, çev. E. Oğuz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.

3. Süreli Yayınlar^{118*}

İkdâm

Malumât

Servet-i Fünûn

Tercümân-ı Hakikat

(118) Kullanılan sayılar ve tarihleri metin içerisinde gösterilmiştir.